

Mugaz gaindiko migrazio-mugimenduak aro garaikidean, emakumeak protagonista: Nafarroako ainarak (1850-1950) eta Andeetako aymarak (XXI. mendea)*

AINARA RODRÍGUEZ ROLÁN

Universidad Pública de Navarra / Nafarroako Unibertsitate Publikoa
[ainararolan@gmail.com • <https://orcid.org/0009-0003-4805-3267>]

Aurreiritzi agrozentriko, androzentriko eta urbanozentrikoek landa eremuko emakumeak XIX. eta XX. mendeetako ikerketa historikoetatik kanpo utzi dituzte. Alde batetik, nekazaritzaren garapenari buruzko azterlanak industrializazioan eta modernizazioan oinarritu dira, alderdi antropologikoak baztertuz. Bestalde, teknifikazioak eragindakoei buruzko ikerketak gizonengan zentratu dira, eta emakumeak behatzaila huts gisa utzi dira. Azkenik, feminismoak, hirietan jaioa, batez ere hiriko emakumeei buruzko azterlanak bultzatu ditu, landa-eremuko emakumeak «Emakumeen Historiatik» kanpo utziz.

(TERESA MARÍA ORTEGA, 2023)

Sarrera

Teresa María Ortega Lópezek emakumeen landa-asoziazionismoaren berpizkundea aipatzen du, tokikoa zein eskualdekoa, naziokoa eta nazioartekoa izatera iritsi arte, landa-eremuko emakumeek gizonen berdintasun-eskubideak lortzeko funtsezko tresna bihurtu dena (Ortega, 2023, bideoa).

Komeni da landagunea eta hiri-eremua eraikuntza sozial eta dinamiko gisa ulertzeari, non hainbat harreman eta esanahi elkarrekin bizi diren, espazioei, subjektuei eta, beraz, esperientzia pertsonalei zuzenean eragiten dietenak. Horregatik, landa-ingurunea ulertzeko, sistema patriarkalera mugatzen diren teoria sinplistik gainditu behar dira; izan ere, artikulua honetan ikusiko denez, landa-ingurunea espazio konplexua, heterogeneoa eta aldakorra da. Horretarako, aberasgarria da ikerketak bestelako harreman batetik egitea eta, aldi berean, bazterreko aktoreak ikusaraztea eta kategoria unibertsalistak ezabatzea. Hori esanda, landa-eremuko gizarte- eta ekonomia-aniztasunaz kontzientziatzeko orduan, garrantzi handia izan du genero-ikuspegia txertatzeak eta landa-ikasketetan teoria feministak sartzeak.

Ekonomia kapitalistaren dinamika sozialak sistema zapaltzaileetan egituratu daude, eta, beraz, genero-harremanek emakumeak ikusezin bihurtzera jo dute,

* [Enviado 2024-07-22 • Aceptado 2024-10-28] • DOI: <https://doi.org/10.58504/rgu.38.10>

mekanismo kulturalen, irudikapen sozialen, emakumearen rola definitu duten diskurtsoen eta dagokien espazioa zehaztearen bidez. Horrela, emakumea produkzio-eremutik, espazio sozial eta ekonomiko baloratutik kanpo geratzen da. Etxeko eremuan emakumeari esleitzen zaizkion jarduerak ez dira zenbatzen, eta, beraz, ezkutuan geratzen dira bai lan-mapan bai historian (Ortega, 2023, bideoa).

Mugimendu feministak ekoizpenaren eta ugalketaren, lanaren eta familiaren, publikoaren eta pribatuaren arteko dikotomia mahai gainean jarri badu ere, oraindik asko dago hausnartzeko landa-eremuko emakumeek dituzten ugalketa-betebeharrei buruz, baita lan-merkatuan sartuta daudenean ere. Emakumeen migrazioa autonomia eta ahalduntzea lortzeko aukera gisa interpreta badaiteke ere, funtsezkoa da emakume horiek migrazio-testuinguruan egiten duten lan bikoitzaz –ekoizpenaz eta ugalketaz– eztabaidatzea. Ordaindutako lanean parte hartzen duten arren, etxeko eta zaintzako erantzukizunak ez dira desagertzen, eta agerian geratzen da emakumeek, zama horietatik askatu beharrean, bi rolak betetzeko presioari aurre egiten jarraitzen dutela.

Teresa María Ortega Lópezek emakumeen landa-asoziazionismoaren berpizkundea aipatzen du, tokikoa zein eskualdekoa, naziokoa eta nazioartekoa izatera iritsi arte, landa-eremuko emakumeek gizonen berdintasun-eskubideak lortzeko funtsezko tresna bihurtu dena (Ortega, 2023, bideoa).

Komeni da landagunea eta hiri-eremua eraikuntza sozial eta dinamiko gisa ulertzea, non hainbat harreman eta esanahi elkarrekin bizi diren, espazioei, subjektuei eta, beraz, esperientzia pertsonalei zuzenean eragiten dietenak. Horregatik, landa-ingurunea ulertzeko, sistema patriarkalera mugatzen diren teoria sinplistikak gainditu behar dira; izan ere, artikulua honetan ikusiko denez, landa-ingurunea espazio konplexua, heterogeneoa eta aldakorra da. Horretarako, aberasgarria da ikerketak bestelako harreman batetik egitea eta, aldi berean, bazterreko aktoreak ikusaraztea eta kategoria unibertsalistak ezabatzea. Hori esanda, landa-eremuko gizarte- eta ekonomia-aniztasunaz kontzientziatzeko orduan, garrantzi handia izan du genero-ikuspegia txertatzeak eta landa-ikasketetan teoria feministak sartzeak.

Ekonomia kapitalistaren dinamika sozialak sistema zapaltzaileetan egituratuta daude, eta, beraz, genero-harremanek emakumeak ikusezin bihurtzera jo dute, mekanismo kulturalen, irudikapen sozialen, emakumearen rola definitu duten diskurtsoen eta dagokien espazioa zehaztearen bidez. Horrela, emakumea produkzio-eremutik, espazio sozial eta ekonomiko balioztatutik kanpo geratzen da. Etxeko eremuan emakumeari esleitzen zaizkion jarduerak ez dira zenbatzen, eta, beraz, ezkutuan geratzen dira bai lan-mapan bai historian (Ortega, 2023, bideoa).

Mugimendu feministak ekoizpenaren eta ugalketaren, lanaren eta familiaren, publikoaren eta pribatuaren arteko dikotomia mahai gainean jarri badu ere, oraindik asko dago hausnartzeko landa-eremuko emakumeek dituzten ugalketa-betebeharrei buruz, baita lan-merkatuan sartuta daudenean ere. Emakumeen migrazioa autonomia eta ahalduntzea lortzeko aukera gisa interpreta badaiteke ere, funtsezkoa

da emakume horiek migrazio-testuinguruan egiten duten lan bikoitzaz –ekoizpenaz eta ugalketaz– eztabaidatzea. Ordaindutako lanean parte hartzen duten arren, etxeko eta zaintzako erantzukizunak ez dira desagertzen, eta agerian geratzen da emakumeek, zama horietatik askatu beharrean, bi rolak betetzeko presioari aurre egiten jarraitzen dutela.

Absentzia horiek kontuan hartuta, lan honen helburua landa-eremuko emakumeak historian izan duen eta oraindik ere duen garrantzia ikusaraztea da, ez bakarrik familia-nukleoaren biziraupenean, baita landa-komunitate tradizionalaren biziraupenean ere.

Lehenik eta behin, hasiko naiz muga modernoa aztertzen, Estatu nazional berriaren eraikuntzan funtsezko mugarri gisa, baina, William Douglasek esan zuen bezala, mugek ez dute esanahi bera hartzen Estatuaren erdian bizi direnentzat eta mugako biztanleentzat (Perales, 2004: 68-69). Horrela, esan daiteke mugaketa modernoa estatu zentralen arteko akordio baten ondorio baino ez dela. Hau da, batez ere interes eta irizpide politikoetan oinarritutako mugaketa denez, tokiko mailan hainbat oztopo eta zailtasun planteatzen ditu mendiko komunitateentzat. Horren erakusgarri da Mendebaldeko Pirinioen kasua, Ainaren Memoriaren bidez aztertuko dudana.

Bigarrenik, emakumeak landa-ingurunean duen rolari buruz hitz egingo dut. Maria Dolores Garcia Ramonek «lanaldi hirukoitza» terminoa erabiltzen du, emakumeak nahitaezko lanak etxe barruan, ordaindutako lana etxetik kanpo eta familia-negozioetan «laguntza» terminoa erabiltzen duela ulertuta, zeinengatik ez baitzaio ordaintzen (Alastuey, 2013:10). Landa-eremuko kosmobisio hori, emakumea «bigarren kategoriakotzat» jotzen duena, indartu egin zen emakumea zapalkuntza bikoitz batean murgildu zuen garapen industrialarekin: familiakoa eta sistema kapitalistarena.

Hirugarrenik, migrazioaren gaia jorratuko dut. Izan ere, landa-eremuko emakumeek, emakume hiritarrekin alderatuta, zaintza-lanak zaintzearen lehentasunaren ondorioz eteneko eta zatikatutako lanak izateko joera dutenez, oro har lan okerrago ordainduak izaten dituzte, ezegonkorragoak izaten dira eta gainkualifikatuta egoten dira.

Esandakoa esanda, lan honetako protagonista nagusiak ainarak dira, neguero Pirinioak zeharkatu zituzten hamabi eta hamasei urte bitarteko neska gazteak, Frantziara lanera joateko, espartinera. Zati nagusi hau hirutan banatuta eta sakondua dago nire gradu amaierako lanan.¹ Artikulu honetan interesgarriagoa iruditzen zait hurrengo konparaketa proposamena aurkeztea:

Nahiz eta ainarek bizitako egoera salbuespeneko kasua izan zela iruditu, espazio zein garai konkretu bati murriztuta, Latinoamerikari keinu labur bat egin nahi diot Boliviako aymara komunitatearen bitartez. Horrela, iraganetik orainaldira igarotzen, tokikoa zein globala jorratuz konparaketaren bidez.

Iturriei dagokionez, bi espazio zein denbora desberdineko migrazio mugimen-
duak jorratuko ditudanez, erabilitako ikerketa iturriak desberdinak dira: Alde ba-
tetik, «Ainaren fenomenoaren» buruzko informazio guztia batez ere Véronique
Inchauspéren liburutik (*Mémoire des hirondelles*, 2001) eta Fernando Hualderi
egindako elkarrizketatik eta haren liburutik (*Erronkari ibaixako ainariak*, 2020)
jaso dut. Gainera, Ana Barrenak bere egunean egin zituen bideoen bidez, azken
ainaren bizietako batzuk ezagutzeko aukera izan dut (Cirila Garate Ustés, Felipa
Ezquer Andreu eta Juliana Mina Iriarte).²

Beste aldetik, Aymareei dagokionez, tradizio akademiko ezberdinetako ikerketak
(soziologia, antropologia, historia lokala...) erabili ditut, hortaz, ez da lehen maila-
ko iturri berrien lanketa espero behar, aldez aurretik argitaraturik dauden ikerketa
batzuen berrinterpretazio berritzailea baizik.

1. Pirinioetako muga³

Muga kontzeptu polisemiko eta balioaniztun da, interpretazio edo esanahi as-
kotara irekita dagoen terminoa. Estatuaren mugak errealitate konplexu eta dinamiko
gisa ulertu behar dira, une jakin batzuetan sortu eta gauzatzen, eta denboraren
poderioz eraldatzen eta eboluzionatzen joaten direnak, mugako gizartearen eta ko-
munitatearen bilakaerarekin batera (Perales, 2004:59).

Pirinioetako mugaren kasuan, erromatarrek, Pirinioak, Galia eta Hispania ba-
natzen zituen berezko muga bihurtu zituzten. Erdi Aroko muga izaera gerlari eta
kolonizatzaileari lotuta geratu zen. Une horretan, Espainian «kanpoko muga» eta
«barneko muga» hispanikoen arteko bereizketa ezarri zen, aduanak muga ageri-
koenak eta eraginkorrenak bezala aurkeztu ziren, eta, aldi berean, errege eta jaun
feudalen sarrera-iturri gisa (Perales, 2004:60-63).

Muga modernoak zehaztasunez mugatzen du Frantziako Iraultzaren ondoren
sortutako estatu-nazioa eta, ondorioz, estatu liberalaren garapena. Liberalismoaren
oinarria estatua batasun ekonomikotzat hartzea da, eta horrek barne-irekiera dakar,
baita kanpoarekiko mugaketa eta itxiera ere. Hemen sortzen dira mugako postuak,
paperen eskakizunarekin eta guardia zibilaren (Espainiako Estatuan) edo karabine-
roen (Frantziako aldean) etengabeko kontrolarekin batera (Perales, 2004:63-65).

Aurrekoa esanda, Jose Antonio Perales Diazek Pirinioetako muga modernoa lau
puntutan laburbiltzen du: Lehenik eta behin, Pirinioetako muga prozesu historiko
baten emaitza da, Nafarroa zatitzetik (1529-1530) Baionako Itunera (1856-1866)
doana, eta, lehen, hainbat hitzarmen eta itun, hala nola, Pirinioetako Ituna, Eli-
zondoko Ituna eta Lege Itundua egin ostean. Bigarrenik, muga geometriko bat
da, zientifikoa, zehaztasunez mugatua eta polizia-kidegoek zaindua. Hirugarrenik,
muga elementu arrotz, artifizial, kanpoko eta mendiko komunitatearen gaineko
indarrari ezarritako elementutzat har daiteke, Pirinioetako mugako bi aldeetako
ingurune ekologiko eta funtzionala desitxuratzen baitu. Ondorio gisa, laugarrenik,
muga arbitrarioa eta problematikoa antzematen du, Pirinioetako haranekiko bide-

gabetzat hartuz. Horrela, Floristan Imizcozek muga artifizial bat zela aldarrikatu zuen, neurri handi batean larreetan oinarritutako komunitate tradizionalak zein horien lotura sekularrak, komertzialak eta bizi-loturak abiatzen zituena (Perales, 2004:85-89).

Baiona Itunaren ostean finkatutako muga berria funtsezko mugarria da Nazio-estatu berriaren eraikuntzan, baina Wiliam Douglasek esan zuen bezala, gutxitan mugek esanahi bera hartzen dute Estatuaren barruan bizi direnentzat eta mugako biztanleentzat. Horrela, esan daiteke mugaketa modernoa estatu zentralen arteko akordio baten ondorio baino ez dela, eta, beraz, funtsean interes eta irizpide politikoetan oinarritzen dela. Hala ere, tokiko mailan, hainbat oztopo eta zailtasun planteatzen ditu mendialdeko biztanleentzat, kasu honetan Mendebaldeko Pirinioetako komunitateentzat (Perales, 2004:68-69).

Jose Antonio Perales Diazen arabera, mugak mugako komunitateengan izan zituen ondorio negatiboak hiru puntutan laburbil daitezke: lehenik eta behin, muga modernoak mugako komunitateen batasun etnikoa eta linguistikoa haustea eragiten du; bigarrenik, muga nazional administratiboak Pirinioetako beste aldekoekin existitzen den auzotasun-sare tradizionala ez ikusia egiten, zailtzen edo ukatzen du, sare hori arduratzen baita espazio tradizionalak antolatzeaz, eta Pirinioak Pirinioetako haranez osatutako unitate bakarra bihurtzen duelako; eta, hirugarrenik, mugak bi estatuen periferia markatzen du, aurreko urteetan dinamikoa eta indartsua izan zen espazioa, azpigarapen gunea izatera gaitzestuz (Perales, 2004:111).

Mendebaldeko Pirinioetako eremu alpinotan (batez ere Erronkariko eta Zaraitzuko ibarretan), muga nolabait onartu zela esan daiteke, eta, ondorioz, enkultazio-prozesua (espainiartasun-prozesua) nabarmenagoa izan zen. Aztertuko dugun Pirinioetako gunearen muga modernoaren ezarpenaren ondorioak honako hauek izan ziren: Alde batetik, Iparraldearekin zegoen harreman bizia murriztu zen bitartean, adibidez, Nafarroako haranek Zuberoarekin zuten harreman estua eta aspaldikoa, Hegoaldearekiko loturak indartu ziren, hau da, Nafarroako Erriberarekiko harreman tradizionalak indartu ziren, bai Bardearekin, transhumantziaren bidez, bai Ebro bailararekin, almadien jaitsieraren bitartez. Bestetik, eta emakumeak mugaurreko ezaugarrien iraupenean duen garrantzia erakusten duena, Pirinioetako bi aldeak lotzen zituen hizkuntzaren (euskararen) atzerakada gertatzen da. Azkeneko honek, nazionalismo zentralistaren gorakada ez ezik, gizarte tradizionalaren oinarri den genero-desberdintasuna ere erakusten du, hau da, Pirinioetako komunitate paternalista horietan, non emakumea gizonaren mende zegoen, espainiera maskulinoarekin, prestigioarekin eta aurrerapenarekin lotu zen, eta bitartean euskara etxeko esferan, irudi femeninoan eta desagertzer a bideratutako zerbait arkaikoa izatearen ezaugarria eman zitzaion (Perales, 2004:214-215).⁴

Esandakoa ere, muga modernoaren aurretik, Nafarroako ipar-ekialdean adostasun bat zegoen Pirinioak oztopo-efektu gisa erabiltzen zuen irudiari buruz; hala ere, mugako haranetako bizimoduaren zailtasunek eta gogortasunak sendotu egiten

zuten komunitate mugakideen arteko mendekotasuna. Pirinioen bi aldeetako komunitateen artean zegoen anaitasunaren eta elkarri laguntzeko beharraren adibidea aztertuko den Frantziara espartin industrian lan egitera zihoazen Nafarroako eta Aragoiko emakume gazteen aldi baterako migrazioa izan zen.

2. Emakumeak landa-eremuan duen rola eta industrializazioak sortzen duen aldaketa

Landa-eremuari eta -komunitateei buruzko ikerketak 50eko hamarkadan hasi ziren, eta 60-70 urteen artean izan zuten momentu gorena. Bertan, antropologia, soziologia eta historia bezalako hainbat arlotan sakon aztertu zen landaren inguruan (Barron, 2022:51). Encarnación Aguilarrek adierazten duen bezala, landa-eremua aztertzeko interesa Pirinioetako ibarretako biztanleriaren galera bizkorrarekin bat etorri zen. 60ko hamarkadan, industria eta kapital-inbertsioak Iruñeko arroan kontzentratu ziren, merkatua eta zerbitzuak bilduz, eta horrek eskulan handia erakarri zuen (Barron, 2022:98-99). Hiri-arloaren aldeko apustu horrek landa-eremuko exodo-prozesua bizkortu zuen, eta landa-eremuko emakumeak protagonismo berezia izan zuen. Fenomeno horren ondorioz, eremu horietan gero eta maskulinizazio eta zahartze handiagoa garatuz joan zen (Barron, 2022:13). Hala ere, ikerketen hasierako hamarkadetan landa-ikasketak gatazkarik gabeko komunitate homogeen baten ideian murgiltzen ziren, non zereginak modu ekitatiboan banatuta geratzen ziren eta generoari buruzko aipamenak urriak ziren, emakumea etxeko ekonomiari lotuta bakarrik aipatua izanda (Barron, 2022:64).

Nekazaritzaren ikasketek, landa-ingurunearekin zerikusia duen guztia hartzen duen termino gisa ulertuta, protagonismoa galdu zuten gizarte-zientzietan 80ko hamarkadatik aurrera, hori, lehen aipatutako nekazaritza eta abeltzaintzaren modernizazio- eta industrializazio-prozesuaren ondorio izan zen, nekazaritza buruaskia izatea galarazi eta orokorrean landaren gainbehera ekarri zuen prozesua (Barron, 2022:53-54). Hala ere, 70eko eta 80ko hamarkadetan, Erresuma Batuko, Europako eta Estatu Batuetako ikertzaileak emakumeek eta gizonek nekazaritzako etxeko unitateetan betetzen dituzten roletan arreta jartzen hasi ziren. Orduan nabarmentzen hasi zen emakumeak familia-esplotazioaren biziraupenean egiten duen ekarpena; izan ere, emakumeak ugalketa-funtzioa betetzen du etxe barruan, eta, horrez gain, funtsezkoa da produkzio-eremuan. Hala ere, 90eko hamarkadara arte, hau da, azterketa-arlo guztietan irakurketa feministak sartu ziren arte, ez zen argi geratu genero-ikuspegia landa-komunitateetako azterketa-eremuetan sartu behar zela, garapena eta aldaketa sozialak zein ekonomikoak modu zuhurrez ulertzeko (Alastuey, 2013:64).

Landa-eremuko azterlanen garapena genero-ikuspegian oinarrituta labur-labur azaldu ondoren, esan beharra dago, Nafarroako eta Aragoiko Pirinioetako emakumeen kasuan, baita beste leku askotan ere, adibidez gero aztertuko den gaur egungo Boliviako aymaren kasuan, emakumeen lana isila eta isildua izan zela hasiera-hasie-

ratik. Hau esan arren, ez dago nekazaritzako komunitate tradizionalak genero-sistemarekiko erresistentziarik izan zutenaren seinalerik.

Esandako ideiak bere denbora-tartearen barruan ulertu behar dira, nekazaritza-eta abeltzaintza-komunitate baten barnean, non lana (ugalketa zein ekoizpen lana) familiako kideek sostengatzen zuten eta familia-unitatearen biziraupenera bideratuta zegoen (Alastuey, 2013:37). Horregatik, hasteko, ugalketaren/pribatuaren eta ekoizpen/publikoaren arteko bereizketak ez du zentzurik landa-ingurunean emakumeak egiten duen lana aztertzerako orduan (Alastuey, 2013:106). Hala ere, bi terminoak erabiltzea komeni da, okerra baita pentsatzea familia-lanen banaketa lausoa eta iragazkorra zela; izan ere, emakumearentzat bi eremu horiek bat egiten zuten familia-horniduraren betebeharrarekin, baina, gizonak aldiz ez zuen inolako ugalketa-lanik egiten. Era berean, industriaurreko garaian, emakumeen eta gizonen zereginak debeku-sistema batean egituratuta geratzen ziren, horren arabera, migrazio ziklikoaren komunitatearen barnean, emakumeak ez ziren ez artzainak, ez almadiazainak, eta ez zuten zuhaitzik mozten, besteak beste (Alastuey, 2013:50). Dena den, Elvira Sanz Tolosanak dioten bezala, nekazaritza- eta abeltzaintza-gizarte tradizionaletako emakumeak ordaindu gabeko lanordu luzeetara kondenatuta zeuden, emakumeak ez baitziren etxeko esparrura mugatzen, horri nekazaritza eta abeltzaintzako zereginetan «laguntza» ekonomikoa ematea gehitzen zitzaion, modu honetan, soilik familian eta familiarentzat lan eginez biziz (Alastuey, 2013:23). Baina, emakumeen lana inoiz amaitzen ez bada ere, inoiz ez dira langile gisa onartzen, azaltzen duena emakumeek eskubiderik eta parte-hartze sozialik ez edukitzea (Alastuey, 2013:44-45). Barbara Adamek dioten bezala, diruarekin balioztatu ezin den lana zuzenean boterearen gabeziarekin eta ikusezintasunarekin lotzen da (Alastuey, 2013:39).

Landa-eremuan lana egunerokotasunaren muina zela ulertuta, esan daiteke emakumea zikloka bizitzeko sozializatuta zegoela, belaunaldiz belaunaldi, ezkontzan, etxearen zaintzan eta amatasunean oinarritutako emakumeentzako lanak indartu eta transmititzera zetozen zikloak (Alastuey, 2013:55). Gaztaroan bakarrik, une batzuetan, emakumeek askatasun-ñabardurak izan zitzaizketen eguneroko bizitzako erantzukizunak eta betebeharrak aisialdi tarteekin sosegatuz. Hau jakinda, ez da ustekabekoa emakume ezkongabeak espartin-fabriketan lan egiteko gizarte-sektore egokitzen hartu izana (Ainarak, 2021).

Hau ulertuz, biziraupen-ekonomia krisian sartu zenean, eremu publikotik bota zuten lehen agentea emakumea izan zen, eta emakumearen lanaren balio-galera hori landa-eremuaren exodoaren, zahartzearen eta maskulinizazioaren txinparta izan zen (Alastuey, 2013:108). Sarreran esan bezala, emakumea bigarren mailako langilea zela ulertuta, industrializazioak «zapalkuntza bikoitzean» murgildu zuen emakumea, bai familian eta baita sistema kapitalistan ere (Barron, 2022:51). Gainera, landa-eremuko emakumeek joera handiagoa dute lan etenak eta zatikatuak betetzeko, zaintza-lanak egiteko lehentasuna dutelako, hortaz, hiriguneetan bizi

diren emakumeekin alderatuta, okerrago ordaindutako lanak izaten dituzte, eze-gonkorragoak eta gain-kualifikatuak (Barron, 2022:68).⁵

Hala ere, ez da egokia mendekotasun patriarkaletik askatzeko ideia ainaren kasuari aplikatzea. Izan ere, 1850 inguruan hasitako mugaz haraindiko migrazio-prozesua, baliabide naturalen eta Pirinioetako komunitateko kideen arteko orekari eusteko estrategia baten parte izan zen. Hau da, gizonen neguan transhumantzia eta almadiak Erriberara egiten zituzten bezala edota Frantziara egurgile moduan, Violant i Simorrak aipatzen duen neguko «denbora hila» aprobetxatzeko, emakume gazte askok Mauleko espartin-fabriketara emigratzen zuten (Barron, 2022:97). Gainera, gazteek etxetik ateratzeko izan zuten askatasuna ezin da ulertu oinordeko bakarraren figuraren (maiorazkoa) mantenketa kontuan izan gabe, XIX. mendean, Pirinioen Espainiako alderdian, bizi zuten presio demografikoaren ondorioz mantenduta, modu horretan, «bigarren mailako neba-arrebak» lanera kanpora bidaltzen zituzten, neska gazteen kasuan, neskame edo, aztertuko dugun bezala, Pirinioez bestaldeko langile gisa frantziarrek betetzen ez dituzten lanpostuetara.

Era berean, europar kontestu orokorrean, migrazioak europar populazioen ezau-garri garrantzitsua ziren industrializazioa baino aurreko urteetan, batez ere etxalde tronkaleko eremuetan (Pirinioetan esaterako), eta horien barrenean ezkondu aurreko gazteen migrazioek garrantzi handia zuten. Honi Peter Laslettek «gazteen zirkulazioa» (*life cycle servant*) deitu zion, eta horrek suposatzen zuen neska-mutil gazte asko beste etxe batzuetara joan egiten zirela zerbitzari moduan lan egitera, landa eremuan zein hirietara ere bai. Hortaz, pentsatzekoa da, ainarak migratzen hasi zirenean arrunta zela adin gutxiko neskek haien etxea uztea denboraldi edota urte batzuetarako, batez ere hirietan zerbitzari lanetan aritzeko.

3. Emakumeen migrazioa

Migrazioaren fenomeno konstante bat izan da historian zehar, horregatik, azterketa-diziplina askok aztertu dute (antropologian, soziologian eta historian besteak beste). Gaur egun, oro har, Europako herrialdeak populazioa hartzen duten herrialdeak badira ere, joan den mendeko 80ko hamarkada baino lehen, Espainia biztanleria kanporatzen zuen herrialdea izan zen aztertuko denez. Migrazio-mugimendua aztertzekeo interesa areagotu egin da joera alderantzikatu egin delako eta Amerikaren Aurkikuntzaren V. Mendeurrenaren oroitzapenak (1992) ere zerikusi handia izan du, bai Espainia mailan, bai Nafarroako migrazio-ikasketetan (ALTER Grupo de investigación, 2009:23). Hala ere, migrazio-mugimenduak gizakiarekin historiaurretik lotuta egon badira ere, oraindik asko dago lekualdatze sozialen inguruan ikertzeko, eta migrazioan oraindik ere emakumea ikusezin geratzen da, askotan figura maskulino bati laguntzeko eginkizunera mugatuz. Horrela, 90eko hamarkadara arte, emakumeen migrazioa «laguntzailearen emigratio» gisa katalogatu zen, eta, hori, lana sexuaren arabera banatzearen ondorio da; horrela, emakumea ugalketa-jarduera pribatuei eta gizonari produkzio-zereginei, beraz espazio publi-

koari, lotuta geratzen da. Hau da, migrazioak gehienetan lan-arrazoiekin bat egiten duenez, orokorrean teoria ekonomizista eta erredukzionistetarako joera egon da, emakumeen emigrazioa gizezkoenaren parekotzat jotzen dutenak.

Pirinioen aro garaikideko migrazio-prozesuen barruan, Espainiatik Frantziarako migrazioan, Gerra Zibilarekin eta, ondorioz, 40ko hamarkadako exodo errepublikanoarekin lotutako migrazio-mugimendu garaikideei buruzko ikerketak dira nagusi, bai eta arrazoi ekonomikoengatik 60ko eta 70eko hamarkadetan garatutakoak ere. Hala ere, esandakoa jakinda, eta ainararen adibideari jarraituz, Frantzia eta Espainia banatzen dituen mugan dauden herri eta haran periferikoen artean migrazioak egon zirela frogatu eta baliozkotu da, denbora luzez ezezagunak izan direnak. Bide beretik, esan beharra dago, Nafarroatik edo Aragoitik Mauléon-Licharre edo Oloront-Saint Mairie bezalako Frantziako hirietara abiatu ziren gazte asko, beranduago, espartinaren industrian egon ondoren, Argentinara edo Kaliforniara abiatu zirela.⁶ Emigrazio horrek, Nafarroako eta Aragoiko Pirinioetatik Frantziara eta, ondoren, Amerikako kontinenteraino, mugaz gaindiko, nazioz gaindiko eta kontinentez haraindiko diaspora bat sortzea bultzatu zuen.

70eko hamarkadan garatutako bigarren olatu feminista, 80-90eko hamarkadako migrazioen feminizazioarekin batera, agerian utzi zuen migrazio-azterlanetan genero-ikuspegia txertatzeko beharra. Horrela ulertuta, genero-ikuspegia aplikatzeak iraganari beste modu batean begiratzeko beharrari erantzuten dio (Ortuño, 2007). «Migrazioa feminizatzea» deitu izan den prozesuari, emakumeak migrazio-mugimenduetan pixkanaka sartzean oinarritzen da, ez soilik gizonen laguntzaile gisa, baizik eta askotan familiaren biziraupenera bideratuta dauden proiektu pertsonaletan oinarritzen den migrazioaren protagonistak bezala aintzakotzat hartuz (Magalhães, 2021).

Emakumeen migrazio-prozesu horrek kolokan jarri zuen muga nazionalaren ideia murriztailea, zeinetan Estatu zentralistak muga gaindiezin gisa ikusten zuen itxitako eta kulturalki estatikoak ziren mugako komunitateentzat. Azaldu dugun teoria ainaren errealitatera bideratuz, sistema kapitalistak mugako eremu horretan zuen globalizazio-nahia Frantziako hegoaldeko hirietako espartin-industrian gauzatu zen. Garai hartan produkzio fordista berantiarra izateak eta bertako langilerik ez izateak, Espainiako isurialdeko Pirinioetako haranetan kokatutako eskulan merke ugariz azkar hornitzeko beharra ekarri zuen eta, horrek, muga beste modu batean ulertzea ekarri zuen, ez bereizketaren sinbolo gisa, baizik eta lotura-espazio gisa.

Pirinioak zubi gisa eta ez hesi bezala ikustearen ikuspegi horri jarraituz, emakumeak, kasu askotan, migrazio-prozesuen protagonista izateaz gain, bi tokiak lotzen ditu, jatorrikoa eta helmugakoa. Emakumeak migrazio-prozesuan duen zama bikoitzez jabetuta, produkzio-lan bat betetzeko helburuarekin abiatzen da, baina ugalketa-betebeharrari jaramonik egin gabe; izan ere, irabazitako guztia «etxeko soldatara» bideratuta dago, jatorrizko tokiarekin erabateko haustura gertatzea eragozten duena; beraz, lekualdatutako emakumei buruz hitz egin beharrean, lurralde anitzez

hitz egitea komeniago litzateke, baita mugaz gaindiko eta nazioz gaindiko etxez ere. Hau da, Frantziara zihoazen ainarei dagokienez, herriaren eta jaioterriaren urtaroko abandonu fisikoak ez zuen esan nahi harreman sozial eta kulturaletatik aldentzea.

Esandakoan sakonduz, nazioz gaindiko migrazioaren beste alderdi garrantzitsu eta erabakigarria identitate berri bat sortzea da, baita errealitate kultural berri bat ere. «Mugaz haraindiko etxebizitzaren» eta «nazioz gaindiko etxebizitzaren» kontzeptuari dagokionez, kontraesana dirudien arren, etxe bat izatearen ahulezia adierazten dute (Magalhães, 2021). Horren ordez, jatorrizko komunitatearen kosmobiosia zehatz-mehatz erreproduzitzen ez duen migrazio-komunitate lauso eta anbiguo bateko kide izatearen sentimendua agertzen da, jatorrizko tokiko elementuak helmugako tokiko elementuekin nahastuz zerbait berria sortzea lortzen baitu.

4. Kasu zehatza: AINARAK

Jarraian azalduko dudan ainaren kasua, gutxi ezagutzen den eta ia ahaztuta dagoen migrazio historiko bat da, kuantitatiboki baliotsua ez izan arren (kontuan hartuz emigratzen zuten gazteak ez zirela 2000 baino gehiago izan osotara), bere garrantzia duena, Pirinioez gaindiko migrazio ugariaren barnean dagoelako, lehen industria-iraultzaren kapitalismoaren hedapenari lotuta egon zelako eta, esan denez, berezitasun aipagarriena, emakume nerabeak protagonistak izan zirelako bi eskualdeen bilakaera markatu zutenak.

4.1. *Lehen urteak*

Espartin-industriaren emigrazioa urtaroen eta mugaz gaindiko emigrazioa izan zen, non, 1850etik XX. mendeko hogeita hamarreko hamarkadara arte, urtean ehunka neska eta nerabek ezkutuan zeharkatu zituzten Pirinioak, adin txikitasuna ezkututuz. Ainaren migrazioa aztertzeko, fenomenoaren espazio-denbora jakin baten barruan ulertu behar da, errealitate sozial batekin eta behar zehatz batzuekin; gainera, arau orokorraren barruan, ez da ahaztu behar gizabanako bakoitzak bere errealitatea duela, eta, beraz, bere pertzepzioak, motibazioak eta behar pertsonalak. Hori esanda, faktore asko daude tartean, eta horietako bat ainaretako askok aldi baterako emigrazioa familia-zurruntasunean, eskola-diziplinan eta elizako autoritatearen etengabeko begiradan oinarritutako gizarte makurtutik askatzeko aukerara bezala ikustea da, bai eta herriarekin eta sortzen ziren esamesekin ere. Arrazoi honi, berritasun gisa, soldata bat jasotzearen erakargarritasuna ere gehitu beharko litzaieke, orain arte haien gutziz ezezaguna zena (Ainarak, 2021).

Sarrera labur honen ondoren, ondoko herrialdetik datorren eskulanaren beharra ulertzeko, bi herrialdeen egoera sozioekonomikoa ulertu behar da.

Frederic Fillat Estaquék dioenari dagokionez, bi aldeen arteko alde izugarria eta Pirinioetako landa-komunitateen krisiaren hasiera, Baionako Mugen Itunei (1856, 1862 eta 1866) lepora dakieke, horien bidez formalizatu baitzen gaur egun arte irauten duten estatuen arteko mugen mugaketa (Capdevila i Subirana, 2009:15). Mugarekin, Frantziako Estatuak, hasiera batean, mendiko eskualdeak indartzearen

eta industrializatzearen aldeko apustua egin zuen. Horren adibide da Maule⁷ eta bertan garatutako espartinen industria. Espainiako Estatuak aldiz, Pirinioetako periferiaren indartzeari uko egin zion lehen aldiz, Frantziako berrikuntzen hartzaile eta transmisore izan zitekeen eremua zapuzten saiatuz, mugaz ezartzeaz at, hiriguneekin komunikatzeko sareak hobetzeko asmoak baztertzan (Gorría, 1983:43). Horrek guztiak Pirinioetako landa-eremuetako despopulazioa ekarri zuen, eta, gaur egun, berreskuratzearen aldeko borrokan jarraitu beharreko egoera ekarri zuen.

Esandakoa gorabehera, tratatuaren ezarpenaren hasieran, oraindik ere eutsi egin zitzaizen transakzio komertzialei eta nazioz gairako lan-harremanei, eta XIX. mendearen bigarren erdian eta XX. mendearen lehen hamarkadetan bitartean areagotu egin ziren. Hau kontrabandoaren urte gorenetan zein urtaro-migrazio ohikoetan islatu zen, Frantziako industria-hazkundearen eta eskulanaren behararen ondorioz⁸ (Gorría, 1983:44).

Antonio Jesús Gorría Ipasek dioen bezala, espainiar egoerari dagokionez, korrelazio bat dago sabai demografikoaren irismenaren eta Pirinioez gairako harremanen gorakadaren artean. Horrela, muga eta horrek dakarren estatu-kontrol guztia ezarri ahala, mugaz gairako harremanak txikituz doaz, eta, horrekin batera, Pirinioetako haranen dentsitate demografikoa ere murrizten doa (Gorría, 1983:40-42). Hau da, XIX. mendearen bigarren erdian, Mendebaldeko Pirinioetako espazioan (Nafarroako eta Aragoiko Pirinioetako herrietan), izan zen aro garaikideko populazio-tasarik handiena (Erdozain eta Mikelarena, 1998:163),⁹ nekazaritza-garapenerako egokiak ez diren eremuetan kokatutako aurrerapen teknikorik gabeko gizartea izanik, populazio-baliabideen desoreka saihesteko, Pirinioetako komunitateek emigrazio iraukorra (Amerikara) edo urtarokoa (Erriberarako transhumantziaren edo Frantziara lan egitearen kasuak) erabili zuten. Gainera, Frantziara emigratu zuten gazteek, irabazi bikoitza ekarri zuen; izan ere, ingurune fisikoaren gehiegizko ustiapena eta biztanleriaren eta baliabideen arteko desoreka saihesteaz gain, akulturazio-kanalak ere izan ziren. Akulturazio-kanal horien bidez, berritzeak egin ziren, bai teknikoak bai kulturalak, Espainia aldeko Pirinioetako komunitateen bizitza arindu eta hobetzen zutenak, jarduera ekonomikoak lehen sektorerako mugatzen baitziren (Gorría, 1983:42).

Laburbilduz, kontzeju-etxeetako iragarki-taulen bidez eta Pirinioetako bi aldean artean lehendik zeuden familia-loturen bidez egindako laguntza-deiari erantzunez, mugaz bestaldeko espartinak iristen hasi ziren.¹⁰ Horri esker, esan daiteke Maule espartinaren munduko hiriburua bihurtu zela (Hualde, 2020:48). Berehala, tokiko-, artisautzako-, banakako- eta familiako-ekoizpenari lotutako ekonomia itxitik, nazioko eta munduko merkataritzara igaro zen, kate-lanean eta teknologia eta makineria modernoz hornitutako lantegietan oinarritutako fordista lan batera (Hualde, 2020:24). Hala ere, nahiz eta kontinentez gairako merkataritza-zirkuluetan sartu, denboran zehar ez ziren aldatu ez oinarrizko teknikak ez hasierako lantokiak (Inchauspé, 2001:70).

Emigratzen zuten emakume gazteen adin txikia ulertzeko beste alderdi garrantzitsu bat bizi-itxaropenaren tasa da. Orduan, heriotza-tasa oso handia zen eta, kasu askotan, gazte askok oso goiz ezkontideetako bat galtzen zuten edota umezurtz geratzen ziren oso adin txikietan. Hori dela eta, nolabait, Frantziara joan behar izaten zuten bizirik iraun ahal izateko. Era berean, neguan kide bat espartinera bidaltzen zuten familiak bi aldiz hornitzen ziren; izan ere, emakume gazteak lortuko zuen soldataz gain, ainarak Frantzian egoteak etxean aurreztean esan nahi zuen (Hualde, 2020:31). Hala ere, neska gazteak gurasoen edo elizaren baimena zutenean bidaiatzen zuten (Inchauspé, 2001:19) eta, gehienetan, aurretik gomendio-gutun bat egoten zen ere (Inchauspé, 2001:98). Honek frogatzen du migrazioa gehienetan ez zela neska gazteen erabakia.

Hitz gutxitan, Frantziara joateko arrazoiak hirutan laburbildu daitezke: lehen esan bezala, familia apaletan, aldi baterako emigrazioa beharizan ekonomikoekin lotzen zen.¹¹ Aldi berean, ikuskera soziokultural beraren barruan, gazte askoren helburu nagusia pixkanaka haien ezkontzarako ostilamendua sortzen joatea zen. Azkenik, horietako batzuk abenturan murgiltzen ziren, lagunak edo ahaideek zekartzaten berrikuntzak ikusi ostean eta nolabaiteko autonomia lortuz diziplina sozialetik zortzi hilabetez urruntzea lortzeko itxaropenarekin (Hualde, 2020:36).

Aurrekoa esanda, kontuan izan behar da migrazio-prozesu dinamikoa dela, hau da, *ainara-sarea* odol-ahaidetasunera mugatzen da hasieran, emigratzen duten neskek senideengana joaten ziren (Inchauspé, 2001:76). Gero, espartinaren eskaria handitu ahala, hasierako gazteak haien herriko edo inguruko herrietako pertsonekin batera joaten joan ziren eta, horren ondorioz, alegiazko ahaidetasun bat sortu zen, gela baten truke «ohe eta zopa» bidezko alokairuan edo etxeko lanen laguntzan (arropa garbitzean edo haurrak zaintzean) oinarritua (Inchauspé, 2001:95-98). Horrela, oro har, emigrazioaren kontzeptzio deterministatik (jatorrizko gizartearen baldintza txarrei estuki lotutako emigrazioetik), emigrazioaren ikuspegi positibora igarotzea (Frantziako emakume gazteek ekartzen zituzten opariak eta kontakizunak ikusita, bertatik bertara bizitzeko gogoia pizten zaien haurren jakin-minera), baieztatu daiteke. Beraz, nahiz eta kasu guztiei aplikatu ezin izan, neskatila asko espartinera joan ziren etxeko ekonomiari ekarpena egiteko baita mundua ezagutzeko jakin-minak bultzatuta ere.

4.2. *Harrera*¹²

Esan bezala, Nafarroako eta Aragoiko gazteak urtero etxeetan hartu zituzten. Hasieran, familiakoak ziren, eta neguak igaro ahala, etxe askotan gordetzen zuten «logela bat Espainiakoentzat». Baldintzak oso onak ez izan arren eta pilaketa ohikoa izanik ere, norberaren jaiotetxean baino egoera hobea zutela adierazi izan zuten ainara askok (Hualde, 2020:51); izan ere, Nafarroan eta Aragoian, bizi-baldintzak eskasak ziren eta lan-aukerak urriak, are gehiago emakumeentzat. Azaldu denez, landako emakumea ezkondu ondoren, etxearen eta familiaren zaintzapean gera-

tzen zen, horregatik, ainararen batek Frantzian ikusi zuen zerbitzari gisa lan egiteari uzteko modua. Gainera, batzuetan dirua alokairua ordaintzeko iristen ez zitzaieenez, fabrikako lana Frantziako familia dirudunen seme-alabak zainketa edo arropa josteko- zein garbiketa-lanarekin bateratzen zuten (Inchauspé, 2001:100). Honi lotuta, denborarekin, ainara batzuen finkapena ugalketa-jarduerekin lotutako beste emigrazio-modu batzuetara eraman zuen¹³ (Inchauspé, 2001:23).

Hasierara itzuliz, espartin-industriaren lehen urteetan, bertakoak, batez ere fabriken jabeak, laguntza-deiari erantzun zioten neskei ahal zuten guztian laguntzen saiatu ziren. Horrela, kasu askotan, enpresa-liderrek emakume gazteekiko zuten jarrera nahiko paternalista izan zen, eta ostatua aurkitzea zaila egiten bazitzairen (gehienetan bidaia egin aurretik Frantzian geratu behar ziren ostatua itundua zeukaten), fabriketako nagusiak ziren haien izenean aurpegia ematen zutenak (Inchauspé, 2001:100).

Espartinaren ekoizpenaren industrializazioaren ondorioz, iritsi berriek estatus berria lortu zuten, ordura arte aitortu ez zitzaiena: Emakume gazteek «langileak» izendatuak izan ziren. Horrek esan nahi zuen, lan egiteagatik soldata bat izateaz gain, lan-eskubide jakin batzuk izango zituztela, eta, horren barruan, ordutegi zehaztu bat. Hala ere, esan bezala, lan-baldintzak kaltegarriak izaten jarraitu zuten,¹⁴ baita, lanaldi luzeaz gain, egiten zituzten espartin pareen truke kobratzen zutela¹⁵ kontuan hartuta, neska gazteek etxera eramaten zuten lana, «muturrak eta orpoak» esaten zitzairen lan.

Fabriketan, kanpokoen eta bertakoen artean desberdintasun agerikoa izan arren, elkartasun eta laguntasun nabarmenez hitz egin daiteke, batez ere Pirinioez bestaldetik zetozen neska gazteen artean. Horrela, komunitate tradizionalaren jarrera komunitarioari eusten zioten, txikitatik barneratuta baitzeukaten buruan.¹⁶ Ildo horretatik, Nafarroako eta Aragoiko komunitateetan analfabetismo-maila handia zela kontuan hartuta (Inchauspé, 2001:104), eta eskola oso gazte uzten zutela kontuan izanik, familia-laguntzari lotutako erantzukizunei erantzuteko, elkarki emandako laguntzari esker, ainara batek baino gehiagok Frantzian irakurtzen eta idazten ikasi zuen, honekin esan daiteke amaitu gabeko ikaskuntzak *ainara-etxeetan* jarraipena zuela handitzen zen *ainara-sareari* esker (Inchauspé, 2001:74). Indartzen joan zen nesken arteko elkartasun-zirkulu hura, esaterako, amen zama bikoitza arintzeko Madabe Bidegainek haurtzaindegi bat sortu zuen (Inchauspé, 2001:151).

Era berean, Frantzian komunitate migratzailearen eragin-eremua denborarekin handitu egin zen, batez ere Haute-Ville langile-auzoan nabaritu zen. Haute-Villen etxe bakoitzak Nafarroako eta Aragoiko biziraupen-ekonomia txikia erreproduzitzen bukatu zuten (etxe bakoitzak bere baratza eta etxeke animaliak zituen, oilaskoak edo txerriak esaterako). Etxetatik haratago, iruditeria nafar-aragoiarrak hirigune osoari eragin zion, taberna gehiago sortuz edota asteartero Palace de la Haute-Villen azoka bat izaten zen. Gazteak gastronomia aberastea eragin zuten ere (adibidez, Nafarroako eta Aragoiko janari tipikoak zabaldu zituzten, hala nola «ca-

racolada» edo «*trepica*»), jai giroaz ahaztu gabe (ihauteriak adibidez). Halaber, aipatu behar da, asko izan ez ziren arren, gazte batzuk Frantzian bizitzera gelditu zirela¹⁷ beren jatorrizko herrialdea behin betiko utzi egin gabe, haien sustraitzea ezizenari lotuta geratu baitzen (Inchauspé, 2001:34), adibidez, «Maria de Burgui», «Juana del Roncal» eta «Julia Pamplonesa» besteak beste.

Denboraldiak aurrera egin ahala ainaren arteko loturak hedatzen eta indartzen joan ziren arren, frantsesekiko harremana okertzen joan zen, eta emakume gazteen aurkako mespretxua nagusituz joan zen, keinu arrazista eta xenofoboetz eta, aldi berean, Frantziako komunitatearen «bestelakotasun» hitz egin zitekeelarik. «*Español tzarra*» epitetoa izan zen esandakoa frogatzen duen kalifikatzaileetako bat. Era berean, hogeita hamarreko hamarkadako krisialdian, Pirinioetako beste aldetik etortzen ziren emakume gazteek «frantsesen ogia jatera joaten zirelaren» ustea zabaltzen joan zen (Inchauspé, 2001:107-108).

Azpimarratzekoa da ere, gehienetan Espainiako ondorengotza zuten familietan ostatu hartzen zutela ainarek, eta, horren ondorioz, lehen azaldu denez, Nafarroako eta Aragoiko diaspora moduko bat sortzen zela Frantziako hirietako auzo jakin batzuetan. Hortaz, frantziarren eta ainaren artean ez zegoen lehenengo urteetan itxura zitekeen harreman esturik. Hala ere, kasu batean baino gehiagotan ezkontza mistoak sortu ziren, adibidez: «Hualdetarrak», «Perezarrak»... (Inchauspé, 2001:52).

Hizkuntza beste funtsezko elementua da gazteek harrera-komunitatearekin duen integrazio-maila aztertzeko. Kasu honetan, nazioaren gorakadari estuki lotutako bilakaera dialektikoaz hitz egin daiteke.¹⁸ Frantzian ezarri ziren nafar-aragoiarrek, emigranteen komunitatearen batasunari eutsiz, haien eragin-eremuak pixkanaka zabaltzen joan ziren (Inchauspé, 2001:148). Azkenean, hirugarren puntuko amaierako teoria ainaren errealitatera aplikatuz, euskara, frantsesa eta espainola nahastuz hizkuntza berri bat sortu zen, *Charabia*, ainara eta familia anfitrioiaren arteko batasuna irudikatzen zuena (Perales, 2016).

Aztertutako Pirinioetako bi hegaletako populazioen arteko harremanen konplexutasuna, ondorengoei transferitu zitzairen. Beraz, emigranteen seme-alabak, begirada arrazistaren biktima izan ziren, ez bakarrik emigranteenak izateagatik, baita pobreenak zirenearen konnotazioa zutelako haiekin (Inchauspé, 2001:145-146).

Frantzian geratu zirenen egoera azaldu ondoren, esan bezala, ainara gehienak, bere izenari zentzua emanaz, joan eta etorri egiten zuten, hortaz, esan daiteke Pirinioak zeharkatzeak eta mundu berri batean barneratzea haurtzaroko-oskola kentzea zekarrela (Inchauspé, 2001:36). Hau dela medio, neska gazteak ez ziren haurtzarotik irakasten zitzairen patutik aldentzen: ezkontza. Ezkontzeko dotea (ezkontzako -ostilamendua) prestatu behar zuten. Irabazten zuten diruarekin Espainian baino kalitate handiagoko eta prezio txikiagoko linoak eta oihalak erosten zituzten. Hau azaltzera dator ainara gehienak dotea osatu ondoren herrira itzuli zirela behin betiko (Inchauspé, 2001:127).

4.3. *Azken urteak*

Behin betiko amaieraren aurretik, migrazio-prozesu horren mugarri garrantzitsu bat Gerra Handia (1914-1918) izan zen. Espainiar askok haien herrietara itzuli behar izan zuten, eta Frantziako estatuak aktibo guztiak billete bihurtzeko eskatu zuten, urrea Estatuko beste erosketa batzuetarako erabili ahal izateko.¹⁹ Horrela, gaztazka belikoaren erdian, komunitate frantsesak bere aurrezki guztiak galdu zituen. Ondorioz, ainaren kasuan bezala, ikusirik emigranteak zirela fabrikako ia postu guztiak betetzen zituztenak, frantziar askok (baita aberatsenak ere) landa eremura joan behar izan zuten (Inchauspé, 2001:65-67). Horrek Pirinioez bestaldeko biztanleriaren gaitzespenaren hasiera jarri zuen.

Migrazio-fenomeno honen amaiera ulertzeko, hasierara bueltatzea komeni da. Eskulan faltagatik atzerriko biztanleengana deitzearen beharra ez da ulertzen bakarrik Frantziako populazioa Amerikara migratu zuelako (askotan soldaduska saihesteko), baizik eta espartin-industriaren hasieran bertako nekazariak ez zutelako langileen mundura sartu izan nahi, gizonentzat zein emakumeentzat lan degradatzailetzat jo zutelako. George Viersek adierazten duenez, industrian lan egiteko alternatiba hirigunera emigratzea izan zen. Hala ere, nahiz eta Espainian miseria Frantziakoa baino handiagoa izan, ez zuberotarrek eta bearnesetarrek Parisera edo Amerikara emigratzea, ez nafartarrek edo aragoitarrek Soulera edo Amerikara emigratzea, ez ziren nahitaezko irteerak izan, baizik eta Pirinioetako iparraldean eta hegoaldean bizi diren gizarte mugikortasun-tradizioaren barruan ulertu behar dira (Inchauspé, 2001:49-52).

Frantziako nekazariak Gerra Handiaren ondoren hasi ziren fabriketan lanean, 20ko hamarkadaren inguruan, gizarte-legeak indarrean sartu zirenean. Lege horien bidez, soldadak pixka bat igotzen hasi ziren (Inchauspé, 2001:50-51), gizarte-segurantz indarrean jarri zen (1933) eta oporrak ordainduta geratu ziren (1936) (Inchauspé, 2001:82).²⁰

Lan gutxi eta langile asko egon zirenean, emakume gazteek tokiko langileei nagusien ezezkoa ikusten hasi zutenean (jabeek lana nafar-aragoitarrentzat gordeta zutela esaten hasi baitziren frantsesak) (Inchauspé, 2001:78), neguak Frantziara joateari uzten hasi ziren. Horrela amaitu zen prozesu labur hau, funtsezkoa izan zena nafar-aragoiar komunitateen biziraupenerako, eta, aldi berean iraultzailea izan zena protagonista izan ziren ainara guztientzat.

Hala ere, atzerrian bizitako bizipen berri eta ugariak arrasto esanguratsua utzi zuten gazteetan itzuleran. Emigratzen zuten ainarak, artzainen, almadiazainen edo egurgileen alabak, hau da, baliabide gutxiko familia xumeetakoak, ikuspegi berri-tuarekin itzultzen ziren Frantziatik. Artikulu berriekin ez ezik (lorezko soinekoak, ostilamendua eta estudioko argazkiak), Frantziako aurrerapen ekonomiko eta politikoan inspiratutako ideia iraultzaileekin ere itzultzen ziren (lan-eskubideen aldarrikapenak, esaterako). Esan liteke gazteak eraldaketa sozial eta kulturalerako eragile gisa bueltatu zirela, herritik mugitu ez ziren bizilagunentzat. Hau da, bere itzulerak

aukera hobeen bilaketa sinbolizatzeaz gain, Pirinioetako gizartean status quo-a desafiitzen zuten ikuspegi berriak sartzea ere sinbolizatzen zuen.

Azkenekoa esanda ere, nahiz eta migrazioa emakume gazteek norberak bere burua balioztatzeko eta emantzipatzeko eta familiaren, erlijioaren eta gizartearen presioetatik aldentzeko aukera gisa uler daitekeen, Fernando Hualderen hitzetan, errealitatean «momentuko beharraren alabak izan ziren» (*Diario de Noticias*: «Navarra de colores», 2020:10, prentsa), beraz, lortutakoa ez zen haientzat, baizik eta familiaren eta sistema tradizionala iraupena bermatzeko.

5. Beste denbora-espazio bat:²¹ Boliviako aymarak Andeetako Muga-hirukoitza

Orain azalduko dudan Boliviako aymaren kasuarekin, emakumeen emigrazio-dinamikak beste espazio-garai batzuetan ere gertatzen direla frogatu nahi dut, eta jada azaldutako elementu eta problematika asko errepikatu egiten direla: muga nazionala legez kanpoko emigratzaile bihurtzen dituela, beste herrialdera joaten direla han eskulan falta dagoenean, eta, emigrazioak gainkarga dakarkien arren, askatasun-kutsua nabarmentzen diotela besteak beste.

Gaur egun, Latinoamerikako eremuan, migrazio fisikoaren feminizazioaz hitz egin daiteke, hau da, pixkanaka emakumeak migrazio-fluxuetan sartzen joan dira, horien protagonista izatera iritsi arte, eta, aztertutako migrazio piriniotarraren kasuan bezala, emigratzen duten emakume horiek ez dute «laguntzaile» gisa egiten, batez ere familiaren biziraupenera eta biziraupen pertsonalera bideratutako proiektu propioak baitituzte (González, Lube eta López, 2021).

Aztertutako kasuan bezala, Andeetako Muga-hirukoitza²² izendatzerakoan, kanpoko elementuaz hitz egin daiteke, Pazifikoko Gerraren amaieran hiru herrialdeek, Txilek, Boliviak eta Peruk, sinatutako estatu-negoziazioen emaitza baita. Hortik okerren atera dena mugako komunitatea izan da, gaur egun pobrezia-indize handiak dituen aymara herria. Haien marjinaltasun-izaerak gazteak gero eta gehiago kanpora joatea eragin du, mugan oinarritzko baliabideak eta zerbitzuak murriztu egin eta zaharkituta geratzen ari direlako. Era berean, nekazaritza eta abeltzaintza oinarritutako tokiko ekonomiaren ahultzeak, landa-exodoa arindu du, honekin batera, ahultzen dijoa desagertzeko arriskuan dagoen herri-hizkuntzak transmititzen duen kultura autoktono eta aurrekoloniala (González, 2015).²³

Lanerako, hezkuntzarako eta garapen pertsonalerako, herrialde desberdinekin kontaktuan dagoen muga zonaldea ematen dituen aukerak, hasiera batean autodefinizioerako eta emakumearen ahalduntzerako bidea irekitzen duela dirudiena, errealitatean mugako eremu horietan desplazatzen diren emakumeen gainkarga eta bizi-baldintzen okertzea dakar; izan ere, emakumeak lan prekarioagoen eraginpean geratzen dira. Lan horiek informaltasun maila altuak dituzte, lanaldi luzeetan, soldata baxuetan, eskubide soziolaboralean gabezia eta, beraz, babes-sozial eskasean, baita, enplegu-emaitzen gehiegikerien errepikapenean oinarritutako lanak izaten dira (Lube eta Garcés, 2012).

Zentraltasun nazionalaren aurrean, globalizazioaren fenomenoarekin, nazioarteko eskala iraganean marjinalak izan ziren mugaz gaindiko eremuetan agertzen denean, komunitate periferikoak haien garrantziaz eta kokapen estrategiko eta bo-teretsuz jabetzen hasten dira. Horrela, ama-lurra zaindu eta babestea argudiatuz, Muga-hirukoitzaren aurrean, mugako-komunitateek hainbatetan eta modu desberdinetan erreakzionatu dute, esaterako: muga-nazionala egunero gurutzatzen duen trantsizio-soziala, komunitate eta estatu-nazionala arteko gatazkaren irudikapen argia da (González, 2015).

Frantzia eta Espainia XIX. mendearen hasieran gertatzen zen bezala, gaur egun, Muga-hirukoitzak desberdintasun ekonomiko nabarmenak ditu, eta, lurralde-subiranotasunaren eta legala ez den merkataritza-fluxuen inguruko eztabaidak eragindako arazo politikoekin lotutako gizarte-gatazketatik haratago, mugako herriek integrazioarekin lotzen dute muga, merkataritza-, lan- eta kultura-fluxuetan gauzaten dena. Beraz, lan eta soldaten arteko aldea dela eta, eremu horretako biztanleria Boliviatik edo Perutik Txilera mugitzen da nagusiki. Gainera, Boliviako eta Peruko migrazio-kopuru horrek, feminizazio-ereduak ditu ezaugarri, eta migrazioa lurralde-eraginetik aztertuta, biztanleria-zentsuek emakumeen partaidetza-tasa handienak dituztenak eskualde periferikoak direla erakutsi dute. Horrela, muga urratuz, zirkulaziorako eta bizimodu binazionalerako espazioak eratzen doaz (Gonzalez, Lube eta López, 2021).

Boliviako mugaldean, patriarkatu kolonial eta arrazista, zein jatorri aurrekolonialeko aymara komunitatearen egitura-patriarkatua kontuan hartuta, emakumea gizonaren mende geratzen da. Hori dela eta, ezkontza-harremanak rol sozialen esleipenean irudikatutako genero-bereizketaren arabera egituratzen dira; hala, teoriarik gizonari lan produktiboa dagokio, familiarik ekarpen ekonomikoa eginez, emakumeak berriz, ugalketa. Hala ere, lehen azaldu den bezala, familia-nukleoko emakumeak ekarpen bikoitza egiten dute, ondasun material eta sinbolikoak produzitzen eta erreproduzitzen baitituzte (Nazal, López eta Magalhães, 2023).

Pirinioetan espartinaren industria tokiko ekonomia dinamizatzeko eta mugako migrazioa gauzatzeko gakoak izan zen bitartean, boliviarren kasuan bi prozesuren ondorio izan ohi da: merkataritza eta, neurri txikiagoan, meatzaritza.²⁴ Emakume boliviarra lan-merkatuan sartzea prekarizazio-, informalizazio- eta esplotazio-maila altuak onartzearen ondorio da. Horregatik, ainarek bizi izan zuten hazinamendu egoera bezala, lekualdatzen diren emakume boliviarrak, batez ere hasieran, hainbat emakumeren artean partekatutako lursailetan, argirik eta urik ez duten etxe inprobisatuetan bizitzea ohikoena da. Horrek erakusten du, gaur egun, Andeetako Muga-hirukoitza bazterketa-patroiek markatzen dutela eta «lehiakortasunaren printzipioaren» pean dagoela.²⁵

Era berean, mugan dagoen populazio-zirkulazio etengabe horren barruan, ainaren neguko migrazioari gehiago gerturatzen gaituena, boliviarrak guztiak ez dira

Txilen modu iraunkorrean finkatzen; askotan, aldi baterako lekualdatzen dira, nekazaritza-partzelek eskatzen duten eskulanaren arabera, edo, aymara emakume boliviarrak askok migrazio-zirkularra egiten dute, migrazioak ez dakarrelako mugaren beste aldean dauden ugalketa erantzukizunak (familia-zaintza lanak) bertan behera uzteko aukera (Gonzalez, Lube eta López, 2021). Hau dela medio, denboraldi batean dirua ateratzen egon ostean, herrira bueltatu behar dira familia laguntzera, ainarak udan egiten zuten antzera. Esandakoak erakusten du boliviarrak ez direla emigratzeko erabakien jabe absolutuak; izan ere, sorterrian egiten dituzten ugaltze-lanen gainkargak Txileko lurraldean ordaindutako lanean gainkargatzen diren egoeretara gaitzesten ditu. Horrek mugak klasean, nazionalitatean, etnían, kulturán eta generoan oinarritutako desberdintasun sozialak erreproduzitu, kondentsatu eta gainjartzen dituela erakusten du (Magalhães, 2021).

Aymara komunitatean bidaia egitea erabakitzerakoan, emakumeek senarren aurkakotasuna izaten dute askotan, horregatik, migrazioaren bitartez lortutako produktio-lana nolabaiteko independentzia lortzeko modutzat hartzen dute, ainarek bere garaian emigrazioa gizarte kontrolatzaile eta itxiatik askatzeko aukerara bezala ikusi zuten bezala. Nahiz eta etxeko-zaintza, genero femeninoaren rol eksklusiboa den heinean, autonomiaren kostua aipatutako gainkarga izan, emakumeek migrazioa rol-patriarkalak inposatzearen aurkako gaitzespenaren eta erresistentziaren sinbolotzat ikusten dute. «Emakumeen gainkarga» horri aurre egiteko, ordaindutako lana alde batera utzi gabe eta emakumeen arteko zaintzaren elkarrekikotasun-printzipioan oinarrituta, emigratzera ausartutakoek emakumeen-sareetan laguntzen dira (Nazal, López eta Magalhães, 2023).²⁶

Bere garaian *ainara-sarea* garatu zen bezala, aipatutako emakume boliviarraren sareak funtsezkoak dira emakumeak migrazioan txertatzeko.²⁷ Bolivia eta Txileren kasuan jakina da XXI. mendeko lehen urteetan emigratutako biztanleria herri beretik zetorrela, hortaz sareek, familiakoak batez ere, migrazio-prozesuak bideratzen zituzten; izan ere, baliabideen hornidura errazteaz gain, informazioa eta esperientzia pertsonalak transferitzen bukatzen baitira. Honek migrazio-prozesu berriak sustatzeaz gain, migratzaile batzuen ezarpen iraunkorraren eta migratzaileen eta bertakoen arteko ezkontza mistoen bidez, mugaz gaindiko guraso-loturak sortzea dakar.²⁸ Hau azalduta, gehienetan, emigratzeko eta mugaz gaindiko lehen loturak ezartzeko ekimena hartu dutenak emakumeak izan dira (Lube, Nazal, Valdebenito eta López, 2017).

Kanpotarrekiko mespretxuaren inguruan, ikerketa ekonomikoek, migratzaileen laneratzeak txiletarren soldatetan eragin negatiboa duela dioten uste mediatizatua gezurtatu duten arren, Txileko nazionalismoaren ideia oso errotua egoten jarraitzen du. Beraz, migratzaileak txiletarrek mespretxatutako lan-jardueretan, ordainsari baxuko lanetan eta baldintza prekarioetan integratzen badira ere, diskriminazioaren hartzaile izaten jarraitzen dute. Are gehiago, txilenizazio-plana Txileko iparraldeko lurretan Muga-Hirukoitza ezarri aurretik zegoen aymara komunitateari ere eragin

zian, Txileko indigenak «bigarren mailako txilenitate» moduko kategoria jaso zuten, ez ziena inguruko migratzaileengandik askoz ezberdinago egiten. Hala ere, gaur egungo testuinguruan, etnizitatea produktu globala, exotikoa eta balioztatua den heinean, berriz «beretnifikatzeko prozesu globala» garatzen hasia da.²⁹

Esandakoa esanda, aspektu guztietan kaltetuena emakumea da. Globalizazioaren testuinguruan, eta kasu honetan meatzaritza- eta merkataritza-ekonomiari lotuta, Txilek Txileko lurraldea gairatzen duen eskulan asko eskatzen du. Baina, lan-aukera horren atzean, errentaren kontzentrazioarako joera dago, horrekin gizarte-klase erradikalenen arteko arrakalak daude. Hau genero-desberdintasunen gorakadaren eskutik dator, gizonak baitira errenta handiagoko lana aurkitzeko aukera gehien dituztenak. Hau esanda, emakumeek migrazioan duten presentziak sistema-kapitalistaren desberdintasunak irudikatzen dituzten hiru elementuak erreproduzitu, bildu eta pertsonifikatzen ditu: unibertsalismoa (nazionalismoak), arrazakeria (etnia) eta sexismoa (generoa) (Lube, Nazal, Valdebenito eta López, 2017).

Ondorioak

Mugak zeharkatzen dituzten gizabanakoak dira edo gizabanakoek zeharkatzen dituzten mugak dira? Ikusi ahal izan denez, mugako mugak, gehienetan, lurraldeen nahitaezko zatiketa eragin duten hainbat akordio politikoren emaitza izan dira, geografiaren eta etniaren ikuspegitik batasun gisa irudikatzen zirenak. Horren aurrean, aztertutako bi adibideek erakusten dutenez, mugak trantsizio-espazioak dira, eta horietan jarduten duten gizabanakoek herrialde bateko edo besteko kide direla pentsa dezakete, bai eta bi herrialdeetako kide direla ere. Horrela, muga eremu hibrido bihurtzen da, non hizkuntza eta elementu kultural desberdinak, daudenena eta iristen direnena, elkarrekin nahasten eta aberasten diren. Horrela, tentsio etengabea sortzen da partikularraren eta unibertsalaren artean, jaio aurreko tokiko jardueraren (nazioz gairako jarduera) eta estatuaren ekintzaren arteko erlazio historikoan irudikatzen dena. Harreman asimetriko horren ondorioz, mugako komunitateen bizitza eta bizilekua Estatu nazionalaren kontrol zentralaren mende geratzen dira, eta, ondorioz, berregituratuta edota desagertzera kondenatuta geratzen dira.

Erredukzionismo burokratiko-estatalaren aurkako erresistentzian emakumeak dira nagusi neurri handi batean; horregatik, mugek generoarekin lotutako gatazka eta indarkeria partikularrak gaitzesten dituzte. Horrela, emakumeak muga izan duen (ainaren kasuan) eta oraindik ere betetzen duen zeregina (aymaren kasua) ez aztertzea estrategia politiko gisa interpreta daiteke, non Estatuak emakumea mehatxu bikoitz gisa ikusten duen: emakumeak muga nazionalari aurre egin behar diolako eta beste generokoa den gizabanakoa delako.

Ikertu denez, Ainararen eta aymaren migrazio-esperientzien azterketak antzekotasunak eta desberdintasunak erakusten ditu, bakoitzaren migrazio-prozesuak garatu ziren testuinguru sozioekonomiko eta kulturalak markatuta.

Bi emakume-taldeek migrazioari aurre egin zioten ekoizpen- eta ugalketa-lanaren karga bikoitzari aurre egiteko modu gisa, nahiz eta haien motibazioak eta agentzia-mailak oso desberdinak izan.

Véronique Inchauspék dioen bezala, «ainarak asko hamabi eta hamasei urte bitarteko gazteak zirela kontuan hartuta, Frantziako hirietara egindako bidaiak gaur egungo emigrazio klandestinoaren antza du, eta enplegu-aniztasunaren modalitateari lotuta dago» (Inchauspé, 2001: 15-16). Espartinean eta Boliviako aymaretan lan egiten zuten emakume gazteen artean aldatu den gauza bakarra, gaur egun emakumeek oraindik jasaten duten gainkargari izena eman zaiola da: «pluriempleo» Paralelismo horrek mundu osoan karga bikoitz hori ezabatzeko landa-eremuko emakumeen rola ikusaraztearen garrantzia nabarmentzen du.

Emigratzeko motibazioei dagokienez, aymarek kontzientzago eta autonomoago egiten dute, globalizazio-testuinguru batean lan-aukera hobeak bilatzeko. Aldiz, ainarak maiorazkoari lotutako ohituraren zati gisa migratzen ziren, Pirinioetako komunitatean ohikoa zen praktika bat, familia-dinamiken parte zena eta autonomia-aukerak mugatzen zituen. Era berean, ainarak direlakoentzat, hain adin goiztiarrean migratzea ez zen ahalduntze modu bat, baizik eta urrats natural bat haien bizi-zikloan.

Ainaren migrazioa Pirinioetako Nafarroako komunitatearen eta Iparraldeko eskualdearen, Frantziako hegoaldea, arteko lotura historikoen barruan kokatzen zen. Arlo horiek artzaintzak, tokiko merkatuek eta lan-sareek lotu izan dituzte beti, ainarak berak eusten zituenak bezala. Horrela, migrazioa ez zen ezezagunerako bidai bat bezala ikusten, baizik eta familia- eta ekonomia-lotura horien hedapen bat bezala. Harrerari dagokionez, ainarak Frantzian etxebizitzarako sarbidea izaten zuten, pilaketa eta baldintza prekarioak komunak ziren, ez baitzegoen haien lan-eskubiak babesten zituen araurik.

Bestalde, aymarek mugaz gaindiko testuinguru zabalago batean migratzen dute, globalizazioak eta nekazaritza eta meatzaritza bezalako sektoreetako lan-prekarizazioak markatuta. Askotan, haien bizi-baldintzak muturrekoagoak izaten dira, inprobisatutako etxebizitzekin eta oinarritzko zerbitzurik gabe. Hala ere, migrazioak osagai autonomoagoa du, esplotazio-egoerei aurre egin arren, haien bizitzak eta familienak hobetu nahi baitituzte.

Garrantzitsua da azpimarratzea bai ainarak bai aymarak emakume-sareetan oinarritu zirela migrazioarekin lotutako zailtasunei aurre egiteko. Ainarak direlakoan kasuan, sare horiek lokalak ziren eta ingurune ezagun baten barruko familia- eta komunitate-harremanetan oinarritzen ziren. Bestalde, aymarek mugaz gaindiko sareak garatu dituzte, eta, horri esker, lurralde berrietan sartu dira, baina ustiapen-baldintzei ere aurre egin behar izan diete.

Azenik, Pirinioetako migrazio prozesu honen ezjakintasunaren inguruan, 99 urteko nire Otsagabiko amaxiri Frantziara lanera joaten ziren neska gazteak lanean ari nintzela azaldu nionean, bere ama espartinera lan egitera joan zela erantzun

zidan. Ez dakit egia izango den ala ez, baina protagonistek izan zuten oroimen galera edo gaztaroko esperientzia ezkutatzeko gogoia ikusita, azkenean Véronique Inchauspek bere garaian egin zuen galdera bera egin diot neure buruari: *Denboraren joanarekin lotutako ahanztura da, ala bizitzen jarraitzeko beharrezkoa den ahanztura?* (Inchauspé, 2001:134).

Nafarroara edo Aragoira itzuli ziren neska gazteentzat, «bizitza frantsesa» gaztarooan gelditu zen. Haietako askok ez zieten beren familiei bizitzaren kapitulu hori transmititu, eta, beraz, Ainaren Memoria desagertuz, lausotuz eta ezabatuz joan zen. Azken ainarak, hala nola Francisca Bueno, Izabakoa, edo Victorina Olaverri Jauregui, Uztarrozekoa, (Inchauspé, 2001:111), hil baino egun batzuk lehenago haurtzaroarekin eta adin horretan praktikaturako hizkuntzarekin lotu ziren (euskarra, edota frantsesa, norbaitek ahoskerari barre egiteko lotsagatik hitz egitera ausartu ez ziren hizkuntza), bihotzean ezkutaturako gaztaroko bizipenak argitara ateraz. Horrek frogatzen du nafartarren, aragoitarren eta mauletarren arteko lotura ehunak hautsezinak direla, nahiz eta denborak aurrera egin eta muga politikoa egon tartean; eta, belaunaldiak bata bestearen atzetik etorri diren bitartean ahozko memoria transmititu ez bada ere, Ainaren Memori berreskuratzeak emakume batzuek ez zutelara muga ezagutu eta batuta jarraitu zutela erakutsi du, jatorri eta historia komuna zutela demostratuz.

Fernando Hualderen amonak, Frantziatik Izabara egindako azken bidaiatik (1898-1899) itzultzean, bi metro baino gehiagoko zutikako erloju bat garraiatu zuen berarekin, ostilamenduaren zati gisa. Gaur egun Hualdek, metafora gisa, honako hau adierazteko erabiltzen duen erlojua:

«isiltasunetik irten eta bere garaian inork baloratu ez zituen emakume langile, ausart, abenturazale, solidario eta apal horiek omentzeko ordua iritsi da. Era berean, migrazio-mugimendu horrek izan zuen garrantzia aitortzeko garaia ere bada, «gure ainarek» Pirinioen bi aldeetan izan zuten garrantziagatik eta eraginagatik, ekonomia eta Pirinioetako bizimoduak eta obiturak bizirik mantentzea lortu baitzuten».

(FERNANDO HUALDE, 2023)

OHARRAK

1. Artikulua nire Gradu Amaierako Lanaren moldaketa da, hemen aurkeztuko dudana azken puntutik etorkizuneari sakontzea espero dut, ainaren prozesuaren garrantzia frogatzeko asmoarekin, zeina beste denbora-espazioei aplikatu daitekeen. Era berean, espazio mugaketa dela eta, ainaren inguruko zehaztasun eta azalpen ugari, ohar atal honetan jarri ditut, baina argi utzi nahi dut ainaren errealitatea modu fidagarriean ezagutzeko, garrantzitsuak direla.
2. Gotzon Perez Artutx (enararen birbiloba) eta Antonio Jesus Gorría (enararen biloba) ere aipatu behar ditut, baita Xabier Diaz Esarte eta Jone Villanueva ere, eurek ikusarazi didatelako zaraitzuar ainarak ere izan zirela, ikerketan jarraitzeko bidea irekiz.
3. Jarraian azalduko dudana Pirinioetako mugaren testuingurua egiteko, José Antonio Perales Díazek egindako liburuan oinarritu nazi: *«Fronteras y contrabando en el Pirineo Occidental»* (2004).

4. Erronkari eta Zaraitzu ibarretan euskararen erabileraren eta ondorengo atzerapen prozesuaren inguruan adituak diren ikerketen barnean Bonaparteren mapa (1860), Erize (Nafarroako euskararen historia soziolinguistikoa, 1997) Jimeno Jurío eta Apat-Echebarneren (1974, Una geografía diacrónica del euskera en Navarra) ezagunratsuenetarikoa dira.
5. Hau esanda, gaur egunera gerturatzuz, XIX. mendean erdialdera, 60ko hamarkadan zehazki, Pirinioetako haranek eskaintzen zituzten aukerak, familiaren alde eta familiarentzat sortu eta hiltzekoak (Alastuey, 2013:18), ez ziren itxaropentsuak izan emakume gazteentzat, eta, beraz, asko izan ziren hirietara emigratzeko urratsa ematera ausartu zirenak, mendekotasun patriarkaletik urrunduz eta independentziarako aukera bilatuz (Barron, 2022:92).
6. Nafarroako Pirinioetatik Ameriketarako migrazioak, non emakumeek ere garrantzia izan zuten, Amaia Iraizozek landu ditu: IRAIZOZ, A. (2017). *Homeward bound the influence of emigration and return on Aezkoa Valley and its surrounding rural communities in northern Navarre at the turn of the 19th century* [Doktorego tesia]. Euskal Herriko Unibertsitatea. Berriki ere Erro ibarreko migrazioei buruzko liburu bat argitaratu da: (2023). *Los americanos del Valle de Erro / Erroibarko Amerikanuak*. Asociación Elutseder.
7. Maule zuberotar hiria da eta Frantziako Pirinioen mugan dago. Bi hiribildu (Maule eta Licharre) elkartu ziren unean, 1841ean, espartingintza garrantzia izaten hasi zen, eta, beraz, 1854 inguruan 500 pertsona inguru izan ziren. Espartinen industria bat-batean eta modu lehergarrian agertu zen (Inchauspé, 2001:70).
8. HUALDE, F. (2020). *Erronkari ibaxako ainariak – Alpargateras roncalesas*. Xibarit. Hiru dira Frantziako eskulanik eza azaltzen duten arrazoi nagusiak: lehenik eta behin, XIX. mendean, Frantzia eta Prusiaren arteko gerraren ondorioz (1870-1871), eta primogenitura-sistemari lotuta, mutil gazte souletar eta bearnesetar askok erreklutamendutik ihes egin zuten Amerikarako emigrazio masiboa sustatuz; gainera, populazioaren mobilizazio horrek Frantziako eskulan falta betetzearen beharra handitu zuen, espartinak ez baitziren existitzen kontinente berrian eta emigratutako frantsesak oinetako tradizionala erabiltzen jarraitu baitzuten. Beraz, XIX. mendean erdialdean 4/5 espartin pare Amerikara bidaltzen zirela kalkulatzeko da. Bigarrenik, espartinen eskaria handitu egin zen, zapata horriek, hezetasunari oso ondo eusten ziotenak, modan jarri zirelako Frantziako iparraldeko meatzaritzan. Azkenik, oinetakoen eskariak gora egin zuen une horretan kolera-epidemia bat gertatu zen, eta, horrek bereziki eragin zion Frantziako hegoaldeari.
9. Aintzat hartu beharreko datua, generalizazioak ekiditeko, industriaurreko Nafarroan Pirinio aldeko haranek tasa txikiagoak zituztela Erriberan baino. Nafarroako eta bere eskualdeetako bilakaera demografikoari buruz gehiago jakiteko, migrazio-saldoarekin lotuta, gomendagarria da M. Pilar Erdozáin Azpilicuetak eta Fernando Mikelarena Peñak egindako ikerketa: ERDOZAIN, M.P. y MIKELARENA, F. (1998). «Disparidades espaciales y migraciones en el crecimiento de la población en Navarra entre 1786 y 1930». *Mito y realidad en la historia de Navarra, Ponencias del IV Congreso de Historia de Navarra*, SEHN, Iruñea.
10. Fenomeno migratzaile honen protagonistei dagokienez, neska adingabeak ziren arren, askotan ahizpa, lehengusina edo lagun nagusiekin joaten ziren, eta, jendarmeekin istilurik ez izateko, sorterriko idazkariak adin handiagoa zutela jartzen ziren zelula pertsonalean. Gainera, Independentzia Gerran (1808-1814) Pirinioetako herri asko Napoleonen tropen eskuetan erre ziren, horrek Frantziako Pirinioetako artisaunen etorrera ekarri zuen, eta, ondorioz, alderdi guztietan (ekonomikoak, kulturak zein sozialak) Pirinioetako bi aldeetako herrien arteko batasuna garatu zen, hau da, kasu askotan elkarrekin nahastutako familiak ziren, horregatik hasiera batean gazteek ez zuten beste herrialde batera emigratzeko nozioirik.
11. Behar ekonomikoengatik emigrazio-kasuak haran hegoaldean, Burgin (Erronkari) edo Uskartzan (Zaraitzu) gertatu ziren gehienbat, non erosteko ahalmenik gabeko familien ehunekoa handiagoa zen. Informazio hau Fernando Hualderi egindako elkarrizketatik atera dut (Rodríguez Rolán, 2023: 58-69).
12. Ainararen kalifikatzaileak, berez, Frantziako neska gazte horiek nola ikusten ziren erakusten du. Beltzez janzen ziren gazteak ziren, neguan iritsi eta udaberriaren herrira itzultzen zirenak. Hala ere, izendapen hori oso berria da, bere garaian *formigak* (inurriak) esaten baitzieten; izan ere, Maulera mendiko bideetatik oinez ilara batean joaten ziren, bata bestearen atzetik, beti beltzez jantzita. Modu berean, neguan iristen zirenez, «*neguko usoa*» deitzen zieten ere. Informazio hau Antonio Jesús Gorriari egindako elkarrizketatik atera dut (Rodríguez Rolán, 2023: 58-69).
13. Fabriketan lan egin arren, ez zituzten ugalketa-lanak alde batera uzten, hala nola larunbatetan eta igandeetan garbitegira joatea edo espartina lana eta Frantziako etxe dirudunak zaintzeko lana uztertzea.

- Hori dela eta, asko izan ziren gerora Frantziara joan ziren ahizpak edo lehengusinak, ez lantegian lan egitera, baizik eta fabriketan lan egiten zuten ahaidearen seme-alabak zaintzera.
14. Adibidez, espartinen zolak kautxuz egiten hasi zirenean, asko izan ziren material berriaren ekoizpenak sortzen zuen ke toxikoaren ondorioz gaixotu edo hil ziren neskek.
 15. Frantziako langileek jasotzen zuten eguneko soldata finkoa ez bezala, ainararen soldata ekoizpen-gaitasunean oinarritzen zen, eta astero kobratzen zutenaz, astero egitea lortzen zuten espartin-bikoiten kopuruan oinarritzen zen irabazitakoa.
 16. Komunitatearen jarreraren barruan, kontuan izan behar da horietako asko auzokideak, lagunak eta senideak zirela, eta leku beretik zetozela. Biztanleria etorkina lotzen zuten elkartasun-espíritu hori, unetik zailenetan elkartuta egoteko ohitura betikotu egin zen Frantziako hirietan. Kasu honetan, neska gazteek une oro ziurtatzen zuten inork atzean ez geratzea eta irabaziak astearen amaieran antzekoak izatea; halaber, kate-lana zenez, elkarri laguntzen zioten espartinaren ekoizpenaren etapa guztietan.
 17. Gizarte-truke hori hain handia izan zen, ezen Gorge Viersen arabera 1911n Maulen bizi ziren espainiar jatorriko herritarrak % 39 baitziren, eta chuneko hori espartinaren sektorean lan egiten duten langileen % 71raino igotzen da. Informazio hau Antonio Jesús Gorriari egindako elkarrizketatik ateratu da (Rodríguez Rolán, 2023: 58-69).
 18. Zuberoan, Erronkarin eta Zaraitzun euskarak lotura faktore gisa izan zuten. Nafarroako abeltzainak eta artzainak euskaldunak ziren, baina mugak Piriñoietara mugitu ondoren, Frantziako isurialdearekin zuten lotura-transhumantea Nafarroako Erriberak eta Aragoiko lurrek ordezkatu zuten. Lurralde hauetan indarrez hitz egin zein ikasi izan behar izan zuten herrialdeko hizkuntza (gaztelania). Hori esanda, Espainiako lurretako transhumantziaren garapena, euskara galtzearen arrazoietakoa bat izan zitekeen. Hau dela eta, euskara eremu pribatuan gorde zen eta emakumeak arduratu ziren euskara ez desagertzeaz. Horrek erakusten du gaztelania eta euskara betiko dikotomiaren parte direla: gizonen eta emakume, eremu publikoa eta pribatua, modernoa eta tradizionala.
 19. Krisi egoera hau larriagotu egin zen familia dirudun askok Errusiar Onak (bonu tsaristak) izeneko kredituak erosten hasi zituztenean. Hau ulertu behar da Frantzia Errusia baino aberatsagoa zen momentuan, eta hortaz, denborarekin etekin handia lortuko zelaren pentsaera zabaldu zenean, eta Frantzia Europako bankari bezala jokatu zuenean.
 - Inork ez zuen 1917ko urriko iraultzarik espero. Horren ondorioz, familia aberats ugari guztia galdu zutelarik, landa eremura bueltatu ziren.
 20. Aipatzekoa da gizarte-lege horien aurretik, 1917tik 1923ra gora egin zuten greba-aldian Frantzian bizitzera gelditu ziren biztanleri etorkina (ainarak) izan zela lehen leerroan mantendu zena. Hortaz, herrira bueltatu ziren ainarak, grebekin Frantziara joateari utzi zioten bitartean, Frantzian bizitzen amaitu zuten ainarak, grebetan paper esanguratsua bereganatu zuten. Egunkarietako bat: (1929, abuztuak 11). *Journal de Saint-Palais* 45(32).
 21. Europako adibide baten (ainarak) eta Amerikako adibide baten (Boliviako aymarak) arteko konparazioarekin, deskolonizazioaren ezagutzaren inguruan sakondu genezake. Nire ikerketaren subjektu nagusia ez direnez aymarak izan, etorkizuneko ikerketetarako ate bat baizik, zain ditut ikuspegi feminista deskolonialak, bereziki María Lugonesen lana, eta Lorena Cabnal bezalako feminista komunitarioena, memoriaren, gorputzaren eta lurraldearen garrantziari buruzko diskurtsoak landu baitituzte. Bibliografia zabaldu ere egin beharko litzateke, honako honetatik hasita: CASTRO GÓMEZ, S.; GROSGOUEL, R. (2007). *El giro decolonial. Reflexiones para una diversidad epistémica más allá del capitalismo global*. Bogotá: Siglo del Hombre.
 - RESTREPO, E.; ROJAS, A. (2010). *Inflexión decolonial: fuentes, conceptos y cuestionamientos*. Quito: Editorial Universidad del Cauca.
 - WALLERSTEIN, I. 2004. *Capitalismo histórico y movimientos antisistémicos. Un análisis de sistemas-mundo*, Madrid: Akal.
 - LANDER, E. (ed.), *La colonialidad del saber: eurocentrismo y ciencias sociales. Perspectivas latinoamericanas*. Buenos Aires: Clacso, 2000.
 22. Andeetako Muga-hirukoitzari dagokionez, aymara komunitateak mugaz gaindiko biztanleria barneratzen dituela esan daiteke, aymara biztanleria 4 herrialderen artean banatzen baita, (modu finkoan edota aldi baterako mugimendu-sozial ohikoenekin): Txileko iparraldeko eskualdeetan, Boliviako erdialde-mendebaldean, Peruko hego-ekialdean eta Argentinako ipar-ekialdean. Hala ere, aymara komunitateko kideek, muga nazionalen aurreko «Aymara eskualde batu bat»i buruz hitz egiten jarraitzen dute, zeina, nahiz eta bere barne arazoak eduki, Estatu nazionalak mugak jarri zituzten arte benetako banaketa ez zeukana, nazionalismo indartsuen aurrean aymara herriaren ahultzea eragin izan duen zatiketa.
 23. Espainiako eta Frantziako kasuan ikusi den bezala, Estatu nazionalaren joera lurralde-batasuna eta batasun soziokulturala sustatzea da. Kasu honetan,

- muga leku arriskutsutzat hartzen da, inflexio-puntua izan daitekeelako baita sentimendu nazional eta zentralistaren haustura ere. Hori dela eta, Estatu zentralistek uste dute mugako eremuak margen heterogeneoak direla eta, bertan, komunitate nazionalarekiko leialtasuna zalantzan jartzten dela; hortaz, zibilizatzeko eta modernizatzeko betebeharrak argudiatuz, etnia eta hizkuntza bereko komunitateak zatitzen bukatzen dituzte. Horri dagokionez, «sekuritizedazioa» bermatzearekin erlazioa duten neurri bezala, kontrol-eremua handitzearekin batera, mugetako zaintza teknologia berriak indartzera jo dute, «fluxu negatibo» (kontrabandoa, narkotrafikoa, migrazio ilegalak...) fisikoak saihesteko asmoa aldarrikatuz. Baina, berez, politika publiko horiek ez dira komunitate periferikoen mesedetan sortzen, Estatuaren eta enpresa pribatuaren mesedetan baizik.
24. Meatzaritza lanean gizonak aritzen dira gehienbat, baina badira lanen bat egiten duten emakumeak ere. Meatzaritza urte loriatsuetan txiletar askok utzi zituzten lur-emankorrek meatzaritzan lan egiteko, honen ondorioz, lur horien laborantzak emakume boliviarrak emigratzearen pizgarria izan zen, hortaz, modu ez zuzenean, meatzaritza ekonomiaaren parte garrantzitsuak bilakatzen dira.
25. Boliviako migrazioaren kasuan, indigena barbaroaren eta txiletar zibilizatu zein modernoaren arteko aurkakotasuntzat hartzen da eta, bi herrialdeen arteko hurbiltasunak emakumeak laneratzeko erraztasuna ematen badiu ere, emakume boliviarrak prekarizazioaren eraginpean geratzen da, etnia zein nazio gutxiagotasuna dela medio. Beraz, Boliviako emakumeak nekazaritza-lan ez arduratzen dira hirira alde egin duten txiletarrek alde egin dutenean.
26. Emakumeen sare horiek familiakoak dira, amek, ahizpek edo alaba zaharrenek osatuak, bai eta familia-nukleotik kanpokoak ere (bizilagunak). Bestetik, etxeko eremuan hutsik dagoen emakumerik izan ez duten emakumeek, lanera eraman dituzte seme-alabak edota aurdun joaten dira, ugalketa-lanaren eta produkzio-lanaren arteko muga desitxuratu utziz.
27. Emigratzeko erabakia ez da soilik jatorrizko herrialdeko eta helmugako herrialdeko alderdi sozioekonomikoetan oinarritzen, neurri handi batean sare-sozialen sorrerak eta garapen progresiboak erreproduzitzen ditu mugaz gaindiko joan-etorriak.
28. Azken batean, sortzen eta erreproduzitzen diren sare sozialak, gero eta lan, baliabide eta informazio gehiago izatean sustraitzeaz gain, diaspora moduko bat sortzen da, jaietan edo sinesmen erlijiosoetan irudikatutako identifikazio-mekanismoei lotutako espazio birsortu bat sortzeko bidea emanez.
29. «Beretnifikatzeko prozesua» eragina izan du Txileko Estatuak hartutako azken politikan, txilenizazio-praktikak eta etsipen etnikoa uztartu behar izan baititu. Ondorioz, Txile iparraldeko aymarek nortasun bikoitza lortu dute, txiletarra eta indigena izateko aldarrikapenean oinarrituta. Berritasun honi Peruko eta Boliviako migrazioaren areagotzea lotuz, Txilen eman den komunitate migratzaileen asimilazioak etniaren irudizko hierarkia bat gauzatu duela baieztatu daiteke. Orain txiletarren eta migratzaileen arteko ezberdintasuna ez ezik, txiletar aymaren (txiletarrak) eta ondoko nazioetako aymaren (boliviarrak, perutarrek edo argentinarrak) arteko desberdintasuna ere gailendu baita.

BIBLIOGRAFIA

- ADAM, Bárbara (1999): «Cuando el tiempo es dinero. Racionalidades de tiempo conflictivas y desafíos a la teoría y la práctica del trabajo». *Sociología del Trabajo*, 37. Facultad de Ciencias Políticas y Sociología Campus de Somosaguas (5-40. or.).
- ALÁEZ CORRAL, Benito (2005): «Nacionalidad y ciudadanía: una aproximación histórico-fundacional». *Historia Constitucional*, 6, (29-76. or.).
- ALASTUEY GARCIA, Jone (2013): *1920. hamarkadan Erronkari Ibarrean jaio eta bizitako emakumeen bizimodua: denboraren kudeaketa eta honetan genero-sistemak duen eragina*. [Master tesia]. Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ALTER GRUPO DE INVESTIGACIÓN (2009): *Estudio sobre la evolución y situación actual en el mundo de la población emigrante de Navarra*. Nafarroako Unibertsitate Publikoa.

- AGUILAR, Encarnación (2014): «Los nuevos escenarios rurales: de la agricultura a la multifuncionalidad», *Endoxa: series filosoficas*, 33 (73-98. or.).
- AYERRA, Iñaki, HUALDE, Fernando, SANZ, Félix eta ULZURRUN, Germán (2019): «Operación Golondrina». *La Kukula*, 55. <http://lakukula.com/index.php/boletines/>.
- BARRON IRIARTE, Ainara (2022): *Comunidad, ruralidad y género. Una etnografía en el Valle del Roncal*. [Doktorego tesia]. Euskal Herriko Unibertsitatea.
- BIELZA DE ORY Vicente y DALLA-ROSA, Gilbert (1989): *Las relaciones socioeconómicas transpirenaicas: Ciclo «Los pirineos». ¿Puente o barrera?*, Jaca, 3-4 de Agosto de 1988. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- BURGUETE ALDAZ, Adur (2016): *Migración desde los valles del Pirineo navarro a la villa de Lumbier*. [Master tesia]. Nafarroako Unibertsitate Publikoa.
- CAPDEVILA I SUBIRANA, Joan (2009): *Historia del deslinde de la frontera hispano-francesa. Del tratado de los Pirineos (1659) a los tratados de Bayona (1856-1868)*. Madrid: Centro Nacional de Información Geográfica.
- DÍAZ ESARTE, Xabier (2021): *Zaraitzuko ipuin zahar eta berriak / Cuentos y leyendas del valle de Salazar*. Ezkarozeko Bilgua.
- DOUGLASS, William A. (2003): *La Vasconia global. Ensayos sobre las diásporas vascas*. Vitoria-Gasteiz: Gobierno Vasco-Eusko Jaurlaritzza.
- DURÁN, María de los Ángeles (1972): *El trabajo de la mujer en España: un estudio sociológico*. Madrid: Editorial Tecnos.
- GARRALDA, Eduardo, PULIDO, Alejandro eta AUZMENDI, Iñigo (2019): *El renacimiento cultural vasco en el valle de Salazar. Federico Garralda Argonz y su entorno (1881-1929) – Euskal pizkundea Zaraitzuko ibarrean. Federico Garralda Argontz eta haren ingurua (1881-1929)*. Lamiñarra.
- GONZÁLEZ MIRANDA, Sergio (2015): «La voz desde lejos. La Triple-Frontera Andina: entre la heterología y la globalización». *Andamios*, 12 (28). https://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1870-00632015000200019.
- GONZÁLEZ TORRALBO, Herminia, LUBE GUIZARDI, Menara eta LOPEZ CONTRERAS, Eleonora (2021): «Movilidades, violencia y cuidados: La experiencia de mujeres bolivianas en los territorios chilenos de la Triple-frontera Andina». *Revista de geografía Norte Grande*, 79, (9-32 or.) https://www.scielo.cl/scielo.php?pid=S0718-34022021000200009&script=sci_arttext&tlng=en.
- GORRÍA IPÁS, Antonio Jesús (1983): «Desplazamientos demográficos temporales desde el Valle de Ansó al Pirineo francés». *Temas de antropología aragonesa*, 2, (40-50. or.).
- GREGORIO GIL, Carmen (1997): «El estudio de las migraciones internacionales desde una perspectiva del género». *Migraciones*, 1 (145-176 or.).
- HUALDE, Fernando (2020): *Erronkari ibaxako ainariak – Alpagateras roncalesas*. Xibarit.
- INCHAUSPÉ, Véronique (2001): *Memoire d'hirondelles: une histoire de jeunes filles: l'émigration féminine navarro-aragonaise à Mauléon (1880-1930)*. Uhaizta et Ikherzaleak.
- LA OFICINA ECONÓMICA Y COMERCIAL DE ESPAÑA EN PARÍS. (2022): *Informe económico y comercial. Francia 2022*. <https://www.icex.es/es/todos-nuestros-servicios/informacion-de-mercados/estudios-de-mercados-y-otros-documentos-de-comercio-exterior/detalle-documentos.inf-economico-comercial-francia-2022.doc093202210>.
- LUBE GUIZARDI, Manela eta GARCÉS HERNÁNDEZ, Alejandro (2012): «Mujeres peruanas en las regiones del norte de Chile: Apuntes preliminares para la investigación». *Estudios atacameños*, 44 (5-34 or.) https://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0718-10432012000200002&lang=pt.

- LUBE GUIZARDI, Manela, NAZAL, Esteban, VALDEBENITO TAMBORINO, Felipe, ETA LÓPEZ CONTRERAS, Eleonora (2017): «Configuraciones de la migración femenina peruana en Iquique Chile, en el siglo XXI». *Papeles De Poblacion*, 23 (94) (125-165 or.) https://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1405-74252017000400125&lang=pt.
- MAGALHÃES, Lina (2021): «Habitar entre fronteras. Un estudio teórico sobre mujeres migrantes y hogares transnacionales y transfronterizos». *Estudios fronterizos*, 22. https://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0187-69612021000100101.
- MALUTA FILMS, ALDUDARRAK BIDEO ETA 601 PRODUCCIONES. (2021): *Ainarak* [Webgunea]. Berreskuratua 2023ko martxoaren 28an, hemendik: <https://ainarak.eus/>
- SÁNCHEZ LANASPA, Sergio (2020): «Mujeres, migración a la modernidad». *El siglo XX en el Pirineo aragonés*. Pirineum.
- NAFARROAKO GOBERNUA (2020): Roncalesas en busca de la tierra prometida. *Diario de Noticias: Navarra de colores* (10 or.).
- NAZAL, Esteban, LÓPEZ, Eleonora ETA MAGALHÃES, Lina (2023): «Género, sexualidad y relaciones afectivas de Mujeres Aymara Bolivianas en Arica (Chile)». *Papeles de trabajo - Centro de Estudios Interdisciplinarios en Etnolingüística y Antropología Socio-Cultural*, 44. http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1852-45082022000200101&lang=pt
- ORTEGA LÓPEZ, Teresa María (2023, apirilak 26): *Nuevos sujetos de la historia. Mujeres campesinas en el franquismo* [Bideoa]. Upnat. <https://upnatv.navarra.es/ondarea/nuevos-sujetoscampesinas-franquismo>.
- ORTUÑO MARTÍNEZ, Bárbara (2007): «Redes migratorias femeninas en la emigración española (1946-1960)». *Millars: espai i història*, 30 (63-76 or.).
- PERALES DÍAZ, José Antonio (2004): *Fronteras y contrabando en el Pirineo Occidental*. Gobierno de Navarra.
- PERALES DÍAZ, José Antonio (2016): «Mujeres migrantes en Zuberoa (Francia) 1880-1930». *Cuadernos del Marqués de San Adrián revista de humanidades*, Extra 1 (ejemplar dedicado a: Ayudas a la Investigación 15/16).
- RODRIGUÉZ ROLÁN, Ainar (2023): *Ainarak. Landa-eremuko eta mugaz gaindiko emakumeen emigrazioa* [Gradu Amaierako Lana]. Nafarroako Unibertsitate Publikoa.
- SANZ TOLOSANA, Elvira (2007): *Identidad, montaña y desarrollo: los valles de Roncla, Salazar y Aezkoa* [Doktorego tesia]. Nafarroako Unibertsitate Publikoa.
- XAMAR (1992): *Orhipean. Gure Herria ezagutzen*. Pamiela.

RESUMEN

La emigración de la industria espartina fue una emigración femenina temporal y transfronteriza en la que, desde 1850 hasta los años 30 del siglo XX, cientos de adolescentes recorrieron cada invierno los Pirineos, desde los valles de Navarra y Aragón a las ciudades suletinas del sur de Francia. Esa red creada por las jóvenes que, desvinulándose del auge nacionalista, creían compartir una historia común con el otro lado del Pirineo, y, los lazos afectivos transnacionales que se fueron forjando entre aquellas que se fueron y se establecieron en Francia y las que regresaron al pueblo y no regresaron a Francia, demuestran que La Memoria de las Ainarak metafóricamente simboliza la conservación del espejo que son ambas vertientes del Pirineo.

Dicho esto, el estudio de las Ainarak no sólo es relevante en un marco preindustrial y a nivel local, sino que en un marco posindustrial y a nivel global cabe destacar las semejanzas que tiene con la actual emigración femenina latinoamericana. A grandes rasgos, en ambos casos hay una frontera nacional, una emigración clandestina, un sistema económico y un sistema de género que suscita el multiempleo y unas protagonistas que engloban todo ello: las mujeres rurales.

PALABRAS CLAVES: Ainarak; alpargatas; emigración; frontera; mujeres rurales.

LABURPENA

Espartin industriaren emigrazioa aldi baterako eta mugaz haraindiko emakume emigrazioa izan zen, non, 1850etik XX. mendeko 30eko hamarkadara arte, ehunka nerabek Pirinioak zeharkatu zituzten negu bakoitzean, Nafarroa eta Aragoiko haranetatik Frantzia hegoaldeko Zuberoako hirietara. Nazionalismoaren gorakadatik aldenduta, Pirinioen beste aldearekin historia komuna partekatzen zutela uste zuten emakume gazteek sortutako sare horrek, eta Frantziara joan eta ezarri zirenen eta sorterrira itzuli eta Frantziara itzuli ez zirenen artean sortzen joan ziren lotura afektibo transnazionalak, Ainararen Memoriak metaforikoki Pirinioaren bi isurialdeak diren ispiluaren gordelekua sinbolizatzen duela frogatzen du.

Hori esanda, Ainarak aztertzea garrantzitsua da industriaurreko eta tokiko esparru batean, eta, horrez gain, esparru postindustrial eta global batean gaur egungo Latinoamerikako emakumeen emigrazioarekin dituen antzekotasunak nabarmendu behar dira. Gaingiroki, bi kasuetan muga nazionala, emigrazio klandestino, multitarea ahalbidetzen duten sistema ekonomikoa zein genero sistema, eta hori guztia barne hartzen duten protagonistak daude: landa eremuko emakumeak.

HITZ GAKOAK: Ainarak, espartinak, emigrazioa, muga, landa-eremuko emakumeak.

ABSTRACT

The emigration of the Spartan industry was a temporary, cross-border female emigration in which, from 1850 to the 1930s, hundreds of teenage girls crossed the Pyrenees every winter, from the valleys of Navarre and Aragon to the cities of the south of France. This network created by the young women who, disassociated from the nationalist boom, believed they shared a common history with the other side of the Pyrenees, and the transnational bonds of affection that were forged between those who left and settled in France and those who returned to the village and did not return to France, show that

The Memory of the Ainarak metaphorically symbolizes the conservation of the mirror that are both slopes of the Pyrenees.

That said, the study of the Ainarak is not only relevant in a pre-industrial framework and at a local level, but in a post-industrial framework and at a global level it is worth highlighting the similarities it has with the current Latin American female emigration. Broadly speaking, in both cases there is a national border, a clandestine emigration, an economic system and a gender system that gives rise to multiemployment and protagonists that encompass all of this: rural women.

KEYWORDS: AINARAK; espadrilles; emigration; border; rural women.